

Romeo en Juliëtt

*Samenwerking tussen
commandanten en geestelijk verzorgers
binnen de Koninklijke Landmacht*

Vrije Universiteit Amsterdam
Student: C.J.C. Elzinga
Nummer: 1073869
Studiejaar: 2003-2004
Docent: prof. dr. H.C. Stoffels
Doctoraalscriptie godsdienstsociologie

VOORWOORD

Shakespeare's Romeo en Juliet houden van elkaar, maar ze hebben elk toch ook wel een erg verschillende achtergrond, die hun liefde soms in de weg zit. In de krijgsmacht worden de commandanten met de aanduiding Romeo aangegeven (de letter R uit het NAVO spelalfabet), en de geestelijk verzorgers met Juliett (de J). Ook hún relatie wordt soms bemoeilijkt door de verschillende achtergronden. Over hoe zij met elkaar omgaan, over hoe zij elkaar zien, gaat dit onderzoek.

Het is als burger en buitenstaander niet gemakkelijk om onderzoek te doen binnen een toch enigszins gesloten subcultuur als defensie. Daarom is de stage die ik voorafgaand aan dit onderzoek heb gedaan, van groot belang geweest. Hierdoor was de Koninklijke Landmacht voor mij niet meer helemaal vreemd. Maar ik had dit onderzoek niet kunnen doen zonder de hulp van een geestelijk verzorger en een commandant, die met name in het begin van het traject mee hebben gedacht, mij in de verschillende stadia van het onderzoek hebben geadviseerd, en met geduld al mijn vragen hebben beantwoord. Ik ben dominee Wim Bos en luitenant-kolonel Rob Jeulink daar dan ook bijzonder dankbaar voor. Daarnaast wil ik graag de tien commandanten die hebben meegewerkt aan dit onderzoek bedanken voor hun tijd en openhartigheid.

INHOUD

Pagina:

VOORWOORD	2
INHOUD	3
1 INLEIDING	5
1.1 Verantwoording	5
1.1.1 Objectief	5
1.1.2 Subjectief	6
1.2 Probleemstelling	6
1.2.1 Doelstelling	6
1.2.2 Centrale vraagstelling	6
1.2.3 Deelvragen	7
1.2.4 Begripsdefiniëring	7
1.2.5 Het verloop van het onderzoek	9
2 GEESTELIJKE VERZORGING BINNEN DE KRIJGSMACHT	12
2.1 Ontstaan en geschiedenis van de Geestelijke Verzorging	12
2.2 De dubbelpositie van de geestelijk verzorger	14
2.3 Organisatie structuur van de Dienst Geestelijke Verzorging	15
2.3.1 Het DICO.	15
2.3.2 De Protestantse Dienst Geestelijke Verzorging	15
2.3.3 Het CIO-M	16
2.4 De werkzaamheden van de Dienst Geestelijke Verzorging	17
2.4.1 Het vormingscentrum Beukbergen.	18
2.4.2 Het revalidatiecentrum en het veteraneninstituut	18
2.4.3 Persoonlijke gesprekken	19
2.4.3.1 Pastoraat op afspraak	19
2.4.3.2 Zorg op de nulde lijn	19
2.4.3.3 Contact tijdens oefeningen	20
2.4.4 Groepen begeleiden	20
2.4.5 Signaleren en adviseren	20
2.4.6 Het Sociaal Medisch Team	21
2.4.7 Bezoekwerk	21
2.4.8 Onderwijs in mensenrechten en ethiek	21
2.4.9 Kerk- of bezinningsdiensten	21
2.4.10 Begeleiding voor, tijdens en na uitzendingen	22
2.5 De Koninklijke Landmacht in beweging	22
2.5.1 Politieke veranderingen in de Krijgsmacht.	22
2.5.2 Uitzendingen en vredesmissies	23
2.5.3 Bezuinigingen	24
2.6 Het OPCO ‘7 december’	24
2.6.1 De 43 ^e gemechaniseerde brigade	25
3 BEELDEN EN VERWACHTINGEN VAN COMMANDANTEN	27
3.1 Twee keer een drieslag	27
3.1.1 De werkzaamheden van de Geestelijke Verzorging in drie categorieën	27
3.1.1.1 Zorgverlening	27
3.1.1.2 Signaleren en adviseren	28
3.1.1.3 Vorming en toerusting	28
3.1.2 De functies van de Geestelijke Verzorging in drie modellen	28
3.1.2.1 De vrijplaatsfunctie	29
3.1.2.2 De kritische functie	29

3.1.2.3 De dienende functie	29
3.1.3 Een verband tussen de categorieën en de functies	30
3.1.4 De interviews	31
3.2 De commandanten	31
3.2.1 De commandanten van de 43 ^e brigade	32
3.2.1.1 Hun eenheden	32
3.2.1.2 Leeftijd en loopbaan	32
3.2.1.3 Levensbeschouwelijke achtergrond	33
3.3 De algemene presentatie van de Geestelijke Verzorging	33
3.3.1 In verandering	33
3.3.2 De Geestelijke Verzorging en de MDD	35
3.3.3 De taken van de GV	36
3.3.4 De persoonlijkheid van de geestelijk verzorger	37
3.3.5 De gezindte	38
3.3.6 Invloed	38
3.3.7 Samenwerking	39
3.3.8 De vieringen	40
3.4 De vrijplaatsfunctie – zorgverlening	41
3.4.1 Aanwezigheid	41
3.4.2 Doorverwijzen van personeel	43
3.4.3 Zelf te rade bij de Geestelijke Verzorging	44
3.5 De kritische functie - signaleren en adviseren	44
3.5.1 Beleidsvergaderingen	44
3.5.2 De Geestelijke Verzorging en het Sociaal Medisch Team	45
3.5.3 Een kritisch standpunt	46
3.6 De dienende functie – vorming en toerusting	47
3.6.1 Militaire ethiek	47
3.6.2 GV lessen	48
3.6.3 De geestelijk verzorger als cultuurspecialist	49
4 CONCLUSIES EN HANDELINGSAANBEVELINGEN	50
4.1 Conclusies	50
4.1.1 De relatie met de commandanten	50
4.1.2 Zichtbaarheid	51
4.1.3 Organisatie van de Geestelijke Verzorging	52
4.1.4 Nieuwe werkterreinen	52
4.2 Handelingssuggesties	53
4.2.1 Presenteren en profileren	54
4.2.2 Organisatorische helderheid	54
4.2.3 Uitbreiding van de werkzaamheden	55
4.3 Evaluatie van het onderzoek	56
4.3.1 Een terugblik	56
4.3.2 Plaats binnen de godsdienstsociologie	57
4.3.3 Suggesties voor verder onderzoek	57
4.4 Tenslotte	58
OVERZICHT VAN DE GERAADPLEEGDE LITERATUUR	59

Bijlage I: Organigram Koninklijke Landmacht, OPCO ‘7 december’ en 43^e gemechaniseerde brigade
 Bijlage II: Het interview

1 INLEIDING

In deze inleiding wil ik mijn onderzoek verantwoorden, zowel objectief als subjectief. Ik zal de probleemstelling uiteenzetten, vertaald in een centrale onderzoeksvraag, die ik onderverdeeld heb in een aantal deelvragen. Vervolgens leg ik de begrippen uit die daarin voorkomen. Tenslotte laat ik zien hoe ik te werk ben gegaan in het onderzoek en welke stappen ik daarbij heb genomen.

1.1 Verantwoording

1.1.1 Objectief

Al eeuwenlang zijn er predikanten en priesters verbonden aan de krijgsmacht. Sinds ruim 185 jaar kent de krijgsmacht door de overheid betaalde, Geestelijke Verzorging.¹ In die 185 jaar is niet alleen de krijgsmacht erg veranderd, ook de geestelijk verzorgers hebben zich aangepast. Wat gebleven is in al die tijd, is het feit dat de predikanten en aalmoezeniers op de één of andere manier met militaire commandanten hebben samengewerkt.

De geestelijk verzorgers werken relatief zelfstandig. Zij zijn grotendeels zelf verantwoordelijk voor de wijze waarop zij invulling geven aan hun werkzaamheden. Natuurlijk bestaat er een taakomschrijving, en leggen de geestelijk verzorgers verantwoording af aan het hoofd van dienst en aan de kerken, maar desondanks beschikken zij over een grote vrijheid om zelf te beslissen hoe ze inhoud geven aan hun taken.

Deze ruimte wordt eigenlijk alleen beïnvloed door de commandant van de eenheid waaraan de geestelijk verzorger verbonden is. Niet zozeer waar het gaat om individueel pastoraat, maar wel wanneer er lessen Geestelijke Verzorging of militaire ethiek worden gegeven, of conferenties worden georganiseerd. Niet alleen bepaalt de commandant de agenda, en daarmee of er al dan niet tijd vrijgemaakt wordt voor Geestelijke Verzorging, ook zou in een ideale situatie de commandant door de geestelijk verzorger betrokken worden bij de inhoud van het les- of conferentieprogramma.

Deze samenwerking is een interessant gegeven van vraag en aanbod. Beeldvorming speelt hierbij een belangrijke rol. Minister van Defensie Kamp heeft kortgeleden gezegd dat er op termijn 11.700 banen bij defensie moeten verdwijnen, waarvan 5.220 bij de Koninklijke Landmacht. Bij deze bezuinigingsronde wordt de Geestelijke Verzorging niet gekort. Het ministerie van Defensie is dus overtuigd van het belang ervan. Maar het is de vraag of bij eventuele latere bezuinigingen de Geestelijke Verzorging wederom gespaard zal blijven. Wat commandanten voor beeld en verwachting van de Geestelijke Verzorging hebben, zou daarbij een belangrijke factor kunnen zijn.

De Geestelijke Verzorging wil zich dus graag duidelijk presenteren binnen de krijgsmacht. Maar voor een goede samenwerking dient ook de vraagkant duidelijk gedefinieerd te zijn: de verwachtingen die commandanten ten aanzien van de Geestelijke Verzorging hebben. Als de Geestelijke Verzorging op de hoogte is van de beeldvorming en verwachtingen die leven onder commandanten, zou zij haar beleid hier eventueel op kunnen afstemmen.

Aangezien juist bij de Geestelijke Verzorging binnen de krijgsmacht kerk en samenleving elkaar raken, draagt dit onderzoek bij aan godsdienstsociologische kennis en theorievorming. Tenslotte levert dit onderzoek algemene informatie over samenwerking tussen geestelijk

¹ J.L. Swarte, *Tussen schip en kaai*, Kampen 1993, p. 6.

verzorgers en seculiere collegae binnen instellingen op, die van belang kan zijn voor het wetenschapsterrein van de praktische theologie.

1.1.2 Subjectief

Graag zou ik na mijn studie als legerpredikant aan de slag willen. Daarom ben ik persoonlijk zeer geïnteresseerd in de Dienst Protestantse Geestelijke Verzorging van de krijgsmacht. Tijdens een aan dit onderzoek voorafgaande stage heb ik meegelopen met een van de legerpredikanten, en zijn de werkzaamheden mij nog meer gaan aanspreken. Ondanks het feit dat ik de Geestelijke Verzorging een warm hart toedraag, heb ik geprobeerd om open, eerlijk en onbevangen onderzoek te doen.

Daarbij wil ik graag een (bescheiden) bijdrage leveren aan de reflectie van de Dienst Geestelijke Verzorging op haar functioneren.

1.2 Probleemstelling

Zoals uit het bovenstaande blijkt, is de samenwerking tussen commandanten en geestelijk verzorgers binnen de krijgsmacht onontkoombaar, maar is de invulling van die samenwerking afhankelijk van verschillende factoren. Eén daarvan is de ‘vraagkant’ van de commandanten, de beelden en verwachtingen die er bij hen leven. Om de ‘aanbodkant’ van de Geestelijke Verzorging te kunnen afstemmen op de aanwezige behoeften, is het noodzakelijk om van die beelden en verwachtingen op de hoogte te zijn. Aangezien de tijd en de mogelijkheden ontbreken om bij dit onderzoek alle commandanten van de gehele krijgsmacht te betrekken, heb ik gekozen voor de commandanten op bataljons- en compagniesniveau bij de 43e gemechaniseerde brigade van de Koninklijke Landmacht.²

1.2.1 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is om de beelden en verwachtingen die leven bij de commandanten op bataljons- en compagniesniveau van de 43^e gemechaniseerde brigade van de Koninklijke Landmacht met betrekking tot het functioneren en de positie van de Geestelijke Verzorging in kaart te brengen, en eventueel aan de hand van deze gegevens te komen tot handelingssuggesties voor de beleidsvorming van de Dienst Geestelijke Verzorging.

1.2.2 Centrale vraagstelling

De centrale vraagstelling komt er daarmee als volgt uit te zien:

Welk beeld en welke verwachtingen hebben de bataljons- en compagniescommandanten van de 43^e gemechaniseerde brigade van de Koninklijke Landmacht momenteel van het functioneren en de positie van de Geestelijke Verzorging, en welke betekenis zou dat kunnen hebben voor het beleid van de Dienst Protestantse Geestelijke Verzorging?

² Bij de begripsdefiniëring geef ik voor deze keuze een verantwoording.

1.2.3 Deelvragen

Uit de centrale vraagstelling komen een aantal onderzoeksvragen voort:

- Welk beeld hebben de bataljons- en compagniescommandanten van de 43^e brigade van de Geestelijke Verzorging, en waardoor is dat ontstaan?
- Wat zijn hun verwachtingen en wensen met betrekking tot de Geestelijke Verzorging?
- Hoe ervaren deze commandanten de samenwerking met de Geestelijke Verzorging?
- Is hun eigen positie ten aanzien van kerk en geloof meebepalend voor hun visie?
- Wat zijn de doelstellingen van de Dienst Geestelijke Verzorging, en hoe wil zij zich presenteren aan deze commandanten?
- Hoe zijn mogelijke verschillen tussen de beelden en verwachtingen van de commandanten en de wijze waarop de Geestelijke Verzorging zich wil presenteren te verklaren en te beoordelen?
- Welke handelingssuggesties met betrekking tot het beleid van de Geestelijke Verzorging komen voort uit de resultaten van bovenstaande vragen?

Deze deelvragen vormden de leidraad voor mijn onderzoek, en worden beantwoord in hoofdstuk 4.

1.2.4 Begripsdefiniëring

De centrale vraagstelling gaat uit van een aantal begrippen die ik hieronder kort zal definiëren. Verdere uitwerking van de achtergronden van de krijgsmachtonderdelen en de diensten Geestelijke Verzorging volgt uiteraard in het vervolg van de scriptie.

Beeld

Als er in de sociologie wordt gesproken over een *beeld*, wordt er een voorstelling van iets in de menselijke geest bedoeld.³ In dit onderzoek gaat het dan ook over het geheel van indrukken en ervaringen dat uiteindelijk een bepaalde voorstelling creëert die de commandanten van de Geestelijke Verzorging hebben.

Verwachtingen

Hierbij gaat het in dit onderzoek om wat in het bedrijfsleven als de ‘vraagkant’ aangeduid zou worden: de wensen en verlangens die de commandanten ten aanzien van de Geestelijke Verzorging hebben, voortkomend uit de behoeften die zij binnen hun compagnie of bataljon signaleren.

Bataljons- en compagniescommandanten

Commandant is een aanduiding voor de leidinggevende van een militaire eenheid. De term commandant duidt dus op een functie en is geen rang. Er zijn commandanten op allerlei niveaus.⁴ De commandanten die direct onder het brigadeniveau vallen, dus de commandanten op compagnies, afdelings- of eskadronsniveau bepalen met hun staf het beleid en de agenda van hun eenheid, en zijn daarmee meestal ook verantwoordelijk voor de ruimte die daarin toegekend wordt aan de geestelijk verzorger. Samenwerking tussen commandanten op dit niveau en de geestelijk verzorgers is dus voor het goed functioneren van de Geestelijke

³ H. de Jager en A. Mok, *Grondbeginselen der sociologie*, Houten 1998, p. 328.

⁴ ‘Uitleg van de rangen’ volgens <http://www.lycos.nl/sectorwerkstuk4a/newpage5.html-34k>.

Verzorging (en daarmee wellicht ook voor het goed functioneren van de militairen) van groot belang. Dit is de reden waarom ik in dit onderzoek voor deze commandanten heb gekozen. Zij hebben in hun loopbaan ook op andere niveaus gewerkt, en kunnen dus ook uit eerdere ervaringen putten. Waar ik in deze scriptie schrijf over commandanten zonder verdere aanduiding, bedoel ik de commandanten op dit niveau; direct onder het brigadeniveau.

De Koninklijke Landmacht

De tijd ontbrak om de gehele krijgsmacht in mijn onderzoek te betrekken. Daarom heb ik voor één van de vier krijgsmachtonderdelen gekozen. Ik heb de indruk dat de Koninklijke Landmacht voor een burger het meest toegankelijk is. Daarnaast vond ook mijn stage plaats bij de Koninklijke Landmacht. De keuze voor dit onderdeel is dus niet geheel willekeurig. Of de resultaten van het onderzoek ook iets zeggen over de situatie bij de andere krijgsmachtonderdelen kan ik niet beoordelen.

De 43e gemechaniseerde brigade

De Koninklijke Landmacht bestond tot 1 januari 2004 uit één divisie, die tegenwoordig ‘Operationeel Commando’ genoemd wordt. Dit is de gevechtskracht van de Koninklijke Landmacht, die naast dit zogenaamde OPCO verdeelt is in andere onderdelen die een ondersteunende functie hebben.⁵ Dit OPCO is momenteel verdeeld in drie *gemechaniseerde brigades* (de 13e, de 41e en de 43e). Deze brigades hebben verschillende bataljons, compagnies, eskadrons of afdelingen. Deze zijn weer onderverdeeld in kleinere eenheden. Aangezien ik niet de tijd en de mogelijkheden heb om het gehele OPCO te onderzoeken, beperk ik mij voor dit onderzoek tot slechts één van de drie brigades, namelijk de 43e.⁶

Functioneren

Met het *functioneren* van de Geestelijke Verzorging wordt in dit onderzoek de wijze waarop zij vormgeeft aan haar werkzaamheden bedoeld.

Positie

Bij het begrip *positie* gaat het om de plaats die de Geestelijke Verzorging binnen de Koninklijke Landmacht in verhouding tot de commandanten en andere militairen inneemt,⁷ en hoe zij zich daarbij presenteert.

De Geestelijke Verzorging

De Vereniging van Geestelijk Verzorgeren in Zorginstellingen definieert Geestelijke Verzorging als volgt: begeleiding vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging.⁸ Hier gaat het om de algemene verzamelnaam voor de werkzaamheden en de organisatie van de Rooms-katholieke, Protestantse, Humanistische, Joodse en Hindoeïstische diensten die binnen de krijgsmacht verantwoordelijk zijn voor de begeleiding vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging, met name waar het gaat om geloofs- en zingevingsvragen.

In de vraagstelling ga ik uit van de algemene en overkoepelende term Geestelijke Verzorging, omdat ik veronderstel dat veel commandanten zich nauwelijks bewust zijn van de verschillende zendende instanties en daarmee samenhangende diensten, of dat het voor hen in ieder geval niet ter zake doet van welke dienst de geestelijk verzorger afkomstig is. Wel ligt – vanwege mijn eigen achtergrond - de nadruk hier en daar meer op de Protestantse Dienst

⁵ Zie bijlage I: Organigram van de Koninklijke Landmacht.

⁶ Voor meer informatie over de 43^e gemechaniseerde brigade: zie paragraaf 2.6.1.

⁷ H. de Jager en A. Mok, p. 338.

⁸ J.J. Rebel, *Geestelijke Verzorging rond 2000*, Zeist 1996, p. 16.

Geestelijke Verzorging. Voorafgaand aan dit onderzoek heb ik ook contact gehad met het hoofd van de legerpredikanten.

Het gaat mij in dit onderzoek niet om een beoordeling van de specifieke geestelijk verzorgers die verbonden zijn aan de eenheden van de commandanten, maar om de algemene indruk die de commandanten hebben van de Geestelijke Verzorging.

Beleid

Bij het begrip *beleid* gaat het in dit onderzoek om de strategie die door de Dienst Geestelijke Verzorging wordt gevoerd om haar werkzaamheden vorm te geven.

1.2.5 Het verloop van het onderzoek

De fasering van mijn onderzoek heeft er, in tien stappen die ontleend zijn aan het blokschema van Swanborn,⁹ als volgt uit gezien:

Stap 1: Analyse primaire bronnen

Allereerst heb ik gezocht naar relevante literatuur. Deze boeken en readers heb ik gelezen en ik heb samengevat wat voor mijn onderzoek van pas kon komen. Ook van internet heb ik bruikbare informatie gehaald.

Daarnaast geldt mijn stage als vooronderzoek. Ik heb kennis gemaakt met de Koninklijke Landmacht, en specifiek met het werk van de Geestelijke Verzorging. Mijn stageverslag geldt als één van mijn belangrijkste bronnen.

De literatuurstudie en de participerende observatie zorgen samen met de stimuloedienende onderzoeksvorm die in dit onderzoek aan de orde komt, voor triangulatie van informatiebronnen, en vergroten daardoor de betrouwbaarheid en validiteit van mijn onderzoek.

Stap 2: Relatie tot de theorie

Mijn onderzoek is deels beschrijvend en deels explorerend, en kent daardoor dus een inductieve aanpak. Ik ga uit van de situatie zoals ik die in de verantwoording beschreven heb, analyseer de resultaten van de onderzoeksvragen, en na de reflectie en conclusie wil ik graag handelingssuggesties geven. Ik ga hierbij dus niet uit van een bepaalde theorie die ik wil toetsen (zoals bij deductief onderzoek). Wel heb ik een van de docenten die verbonden is aan de vakgroep praktische theologie gevraagd naar een theoretisch kader dat inzicht geeft in de samenwerking tussen geestelijk verzorgers en ‘seculiere’ collegae binnen instellingen in het algemeen, om op die manier ook enige theoretische verdieping in mijn onderzoek aan te kunnen brengen. Helaas is er weinig theorievorming over deze samenwerking, zelfs niet in Heitink’s *Pastorale zorg*¹⁰, en was dus ik genoodzaakt om mijn eigen ideeën over een ‘dubbele drieslag’ als kader te gebruiken.¹¹

Stap 3: Keuze grondvorm

Het gaat hier om kwalitatief onderzoek. Bureauonderzoek en veldonderzoek heb ik beide voorafgaand aan dit onderzoek gedaan. Voor deze scriptie heb ik voor een stimuloedienende onderzoeksvorm gekozen, het vraaggesprek, om informatie van de commandanten te vergaren.

⁹ P.G. Swanborn, *Aspecten sociologisch onderzoek*, Meppel 1974, p. 11.

¹⁰ G.Heitink, *Pastorale zorg*, Kampen 1998

¹¹ Zie paragraaf 3.1.

Stap 4: keuze populatie

Gezien de geringe tijd en mogelijkheden, kon ik niet de gehele krijgsmacht onderzoeken. Ik beperk mij daarom tot de Koninklijke Landmacht. Aangezien ik ook niet dit gehele krijgsmachtonderdeel in mijn onderzoek kon opnemen, heb ik ervoor gekozen om de commandanten van de 43^e gemechaniseerde brigade te bevragen. Ook is het niet mogelijk om alle commandanten op alle niveaus te raadplegen. Daarom heb ik mij moeten beperken tot de commandanten die direct onder het brigadeniveau vallen. In totaal zijn dat tien commandanten.

Waarschijnlijk heeft dit onderzoek ook wel enige externe validiteit. Het zou vreemd zijn als de commandanten van de twee andere gemechaniseerde brigades heel andere ervaringen zouden hebben met de Geestelijke Verzorging dan de commandanten van de 43^e brigade. Of de resultaten van dit onderzoek ook toegepast kunnen worden op andere krijgsmachtonderdelen, kan ik niet beoordelen.

Stap 5: keuze concept en variabelen

De vijfde stap van het onderzoek is het formuleren van de juiste vragen formuleren, die concreet en onderzoekbaar zijn. Van mijn vragen over beelden en verwachtingen heb ik concrete interviewvragen en variabelen gemaakt die ik kon onderzoeken.

Stap 6: keuze waarnemingstechniek

Als onderzoeksmethode koos ik voor interviews, aangezien enquêtes te weinig diepgang zouden hebben opgeleverd. Het voordeel van interviews was dat ik zelf in grote mate in de hand had wanneer ik de resultaten kreeg (dus was er minder kans op onvoorziene non-respons) en dat door het persoonlijke karakter van de gesprekken met de commandanten mij misschien gemakkelijker dingen werden toevertrouwd die zij misschien niet zomaar op papier hadden gezet. Ook kon ik tijdens de interviews direct doorvragen wanneer dingen mij niet geheel duidelijk waren.

Ik koos voor *persoonlijke* interviews, omdat ik vermoedde dat de commandanten op die manier misschien gemakkelijker over hun ervaringen zouden vertellen dan bij een groepsinterview. Vooral omdat ik dacht dat de meningen onderling misschien sterk zouden verschillen. Ik ging ervan uit dat ik ‘face-to-face’ het beste resultaat zou krijgen, en er een openhartiger gesprek zou plaatsvinden dan bij een telefonisch vraaggesprek of een schriftelijke vragenlijst. Uiteindelijk waren alle commandanten bereid om mee te werken, en hebben zij op een serieuze en openhartige wijze deelgenomen aan de vraaggesprekken.

Ik heb een duidelijk gestructureerde vragenlijst opgesteld.¹² Dit maakte het uiteindelijk eenvoudiger om de resultaten te kunnen verwerken en met elkaar te vergelijken. Bovendien wist ik daardoor zeker dat alle onderwerpen waar ik de mening van de commandanten over wilde weten aan de orde zouden komen.

Stap 7: dataverzameling en technische verwerking

Ik heb de tien geselecteerde commandanten allemaal geïnterviewd. Ook toen ik na een aantal gesprekken terugkerende antwoorden kreeg, ben ik doorggegaan totdat ik hen allemaal gesproken had. Het bleek een haalbaar aantal. Ik heb geluidsopnames van de interviews gemaakt, die ik heb uitgewerkt tot verbatims. De gegevens die ik door de interviews gekregen heb, heb ik gerubriceerd in een datamatrix.

¹² Zie bijlage II: Het interview.

Stap 8: analyse van de gegevens

Bij de reflectie heb ik gekozen voor de methode van de inhoudsanalyse. Aan de hand van de verschillende rubrieken heb ik de beelden en verwachtingen van de commandanten in kaart gebracht.

Stap 9: evaluatie

Na de analyse heb ik opnieuw gekeken naar de probleemstelling. Mijn conclusies en handelingsaanbevelingen heb ik in hoofdstuk 4 geformuleerd.

Stap 10: oplossing probleemstelling

Tenslotte heb ik antwoord kunnen geven op de centrale vraagstelling. Hiermee zijn niet alle problemen in een keer opgelost, maar heb ik wel een aantal thema's aangegeven waaraan de Diensten Geestelijke Verzorging eventueel verder zouden kunnen werken.

2 GEESTELIJKE VEZORGING BINNEN DE KRIJGSMACHT

In dit hoofdstuk gaat het over de achtergronden van de Geestelijke Verzorging binnen de krijgsmacht. Ik geef eerst een kort overzicht van de geschiedenis van de Geestelijke Verzorging, zodat de huidige positie binnen de Koninklijke Landmacht in een wat breder kader komt te staan. De dubbelpositie die de geestelijk verzorgers in dienst van de zendende instanties en betaald door defensie hebben, en de organisatiestructuur van de diensten Geestelijke Verzorging komen daarna aan de orde. Tenslotte besteed ik aandacht aan de Koninklijke Landmacht in het algemeen, en aan de veranderingen die de afgelopen vijftien jaar een grote rol hebben gespeeld. De commandanten van de 43^e gemechaniseerde brigade staan centraal in dit onderzoek, dus in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk vertel ik meer over deze brigade.

2.1 Ontstaan en geschiedenis van de Geestelijke Verzorging

Sinds de 4^e eeuw zijn kerk en krijgsmacht met elkaar in verband gebracht door de eerste christelijke keizer, Constantijn de Grote. Zijn wapenspreuk ‘in hoc signo vinces’ (in dit teken zult gij overwinnen) is nog altijd de wapenspreuk van de Rooms-katholieke en Protestantse Geestelijke Verzorging binnen defensie.¹³

Al eeuwenlang zijn predikanten en aalmoezeniers verbonden aan de Nederlandse strijdkrachten. Sinds ruim 185 jaar kent de Nederlandse krijgsmacht geestelijke verzorging die door de overheid wordt betaald. Door een koninklijk besluit van 1914 zijn de aalmoezeniers en predikanten daadwerkelijk geïntegreerd: zij werken in de krijgsmacht in plaats van ervóór, zoals voordien het geval was.¹⁴

In 1918 werd de Geestelijke Verzorging structureel bij de krijgsmacht ingevoerd. De predikant of aalmoezenier kreeg taken als het voorgaan in kerkdiensten, algemene pastorale begeleiding en het geven van godsdienstles. Bij de Koninklijke Marine was het bijwonen van de zondagse godsdienstoefening lange tijd zelfs verplicht.¹⁵

De noodzaak van de aanwezigheid van geestelijk verzorgers volgt uit artikel zes van de Nederlandse grondwet, dat het recht op godsdienst en de vrijheid van belijden behelst. De overheid doet meer om dit te garanderen dan het bieden van faciliteiten, ze verleent niet alleen financiële steun maar stelt geestelijke genootschappen ook in staat om hun werk geïntegreerd in de krijgsmacht te verrichten.¹⁶ Aangezien de staat verantwoordelijk was voor het feit dat dienstplichtigen hun woonplaats dienden te verlaten en dus geen deel konden hebben aan de kerkelijke activiteiten in hun eigen parochies en gemeenten, was zij ook verantwoordelijk voor de voorziening van geestelijke verzorging binnen de krijgsmacht en de kosten daarvan.

De minister van defensie benadrukt in 1965 nog eens duidelijk het belang van geestelijke verzorging:

Daar de godsdienst de bron is van alle geluk, deugd en ware moed, behoort ook in de krijgsstand een ieder zich tot het hooghouden daarvan en tot een zedige levenswijze te bevljigten; de godslasteringen, het vloeken en zweren moeten worden nagelaten en zullen de

¹³ H.J. Diekerhof, *Een vuile verrader. Krijgsmacht en kerk onderweg bekeken*, Utrecht 1966, p. 57-58.

¹⁴ J.L. Swarte, 1993, p. 1 en 6.

¹⁵ J.L. Swarte, 1993, p. 18.

¹⁶ J.L. Swarte, 1993, p. 57.

meerderen hierin en in al wat de handhaving der goede zeden kan bevorderen met een goed voorbeeld voorgaan, en alle buitensporigheden algemeen vermeden moeten worden.¹⁷

Tot de jaren '60 volgde de Geestelijke Verzorging een duidelijke lijn. Het doel was door opvoering van de geestelijke weerbaarheid het moreel te verhogen.¹⁸ Vanaf de jaren '60 veranderde dat echter. De bruikbare hulpkracht bij de handhaving van de discipline veranderde in een lastpost die kritische vragen stelde. De oude invulling was gedateerd, en de kerken hadden hun vanzelfsprekende positie in de samenleving – en daarmee ook binnen de krijgsmacht – verloren.¹⁹ Had vroeger vorming door geestelijk verzorgers voornamelijk als doel om het moreel van de groep op peil te houden, van nu af aan wordt de rechtvaardiging van de Geestelijke Verzorging vooral gevonden in het bespreekbaar maken van de, zoals de defensienota van 1974 dat noemt, ethisch-paradoxale taak van de krijgsmacht.²⁰ De nadruk verschoof daardoor langzaam maar zeker van specifiek religieuze arbeid richting een praktisch christelijke levenshouding. De Geestelijke Verzorging richt zich voortaan op alle terreinen in de krijgsmacht waar godsdienstige, humanitaire, psychologische en ethische aspecten aan de orde komen.²¹ De Joodse Dienst Geestelijke Verzorging richt zich met name op de praktische manier van leven van de joodse militairen.

In 1964 doet bovendien het Humanistisch Verbond met vijf raadsliden zijn intrede in de krijgsmacht. Tien jaar later wordt het aantal raadsliden uitgebreid, en in 1985 nog eens, dit maal ten koste van het aantal formatieplaatsen voor de kerken.²² In de jaren '80 worden verschillende commissies opgericht die de overheidssteun aan kerkgenootschappen in het algemeen, en aan de Geestelijke Verzorging bij de krijgsmacht in het bijzonder moesten onderzoeken. Het lukt de overheid echter nauwelijks om adequate regels op te stellen voor de toelating van kerk- of levensbeschouwelijke genootschappen binnen de krijgsmacht, en evenmin voor de verdeling van formatieplaatsen over de zendende instanties.²³

In 1996 werd de dienstplicht opgeschort, en daarmee is de oorspronkelijke legitimering van het bestaansrecht van de Geestelijke Verzorging op basis van artikel zes van de grondwet binnen de krijgsmacht vervallen. Over de relevantie van geestelijke verzorging binnen het huidige vrijwilligersleger kunnen vragen gesteld worden. Het is echter zo, dat beroepsmilitairen – ook tijdens vredesoperaties – in een situatie verkeren waarin vragen omtrent goed en kwaad, zinloosheid en zingeving en leven en dood vrijwel dagelijks aan de orde zijn. De behoefte aan geestelijke verzorging is dus logischerwijs aanwezig gebleven. De facilitering van de Geestelijke Verzorging in de krijgsmacht is en blijft daarmee een maatschappelijk belang.²⁴

Kort geleden zijn er twee pandits aangenomen voor de geestelijke verzorging van de militairen vanuit een hindoeïstische benadering. Daarmee is het aantal zendende instanties van vier (rooms-katholiek, protestant, joods en humanistisch) uitgebreid tot vijf. Dat er nog geen imams werkzaam zijn binnen de krijgsmacht komt omdat er door de islamitische gemeenschap niet één contactorgaan gevormd kon worden; een voorwaarde voor samenwerking met de overheid. Sinds kort is dit contactorgaan er wel, en zou in principe ook

¹⁷ H.J. Diekerhof, 1966, p. 48.

¹⁸ J.L. Swarte, 1993, p. 19.

¹⁹ J.L. Swarte, 1993, p. 20.

²⁰ Stichting Maatschappij en Krijgsmacht, *Geestelijke verzorging in de krijgsmacht*, Den Haag 1982, p. 5.

²¹ J.L. Swarte, 1993, p. 21.

²² J.L. Swarte, 1993, p. 131 en 135.

²³ J.L. Swarte, 1993, p. 171.

²⁴ J.L. Swarte, 1993, p. 10.

voor de Islam de mogelijkheid bestaan om als zendende instantie imams binnen defensie te laten werken.

Terwijl defensie volgens de laatste plannen op alle gebieden enorm moet bezuinigen, wordt het aantal geestelijk verzorgers binnen de krijgsmacht momenteel niet aangepast. In de afgelopen tien jaar zijn echter ook bij de Diensten Geestelijke Verzorging veel banen verdwenen. Om te voorkomen dat dit in een volgende regeringsperiode weer zal gebeuren is het noodzakelijk voor de diensten Geestelijke Verzorging om hun relevantie en noodzakelijkheid duidelijk te (blijven) presenteren en profileren.

2.2 De dubbelpositie van de geestelijk verzorger

De krijgsmachtpredikanten zijn geen militairen (hoewel ze op een aantal gebieden wel dezelfde rechten en plichten hebben), maar hebben een unieke dubbelpositie. De overheid regelt de uitwendige organisatie en de financiering van de Geestelijke Verzorging, maar de geestelijke genootschappen (de zendende instanties) zijn verantwoordelijk voor de inhoud van het werk.²⁵ De positie van de krijgsmachtpredikanten is bijzonder en veelzijdig. Soms maken ze deel uit van het systeem, ze zijn onafhankelijk, en ze kunnen ook fungeren als een ‘kritisch tegenover’ van de organisatie.

De overheid bepaalt welke met welke zendende instanties zij samen wil werken, en geestelijk verzorgers worden bij koninklijk besluit benoemd en ontslagen. Een instemming van de zendende instantie is een noodzakelijke voorwaarde voor de benoeming. Bij het benoemingsbesluit wordt de militaire rang vermeld waarmee de geestelijk verzorger *gelijkgesteld* is. Geestelijk verzorgers hebben geen rang, want zij zijn immers geen militairen.²⁶ De geestelijk verzorgers zijn burgerambtenaren in dienst van het ministerie van defensie. De rang waaraan zij gelijkgesteld worden, hangt af van hun leeftijd en het aantal dienstjaren. Geestelijk verzorgers staan niet onder de krijgstuucht, hoeven geen bevelen op te volgen, en kunnen zelf ook geen bevelen geven (hetgeen overigens niet inhoudt dat de geestelijk verzorgers zich niet gewoon aan de geldende regels zouden houden). Doordat de geestelijk verzorgers twee opdrachtgevers hebben (de zendende instantie en de minister van defensie), ontstaat er een dubbelpositie.²⁷

Deze dubbelpositie maakt de geestelijk verzorgers onafhankelijk. Ze staan buiten de commandantenlijn. De specifieke status van de geestelijk verzorger maakt vrijheid van meningsuiting mogelijk.²⁸ De Geestelijke Verzorging vormt een vrijplaats binnen het systeem. Doordat de geestelijk verzorgers een uniform dragen en gelijkgesteld zijn aan een rang, is hun unieke positie echter niet altijd even duidelijk herkenbaar. Diekerhof schrijft daarover bijvoorbeeld: ‘Pas als geestelijk verzorgers rangloos zijn, wordt de schijn vermeden dat zij militaire verantwoordelijkheid dragen’.²⁹

²⁵ J.L. Swarte, 1993, p. 5 en 26.

²⁶ J.L. Swarte, 1993, p. 14.

²⁷ J.L. Swarte, 1993, p. 14.

²⁸ Stichting Maatschappij en Krijgsmacht, 1982, p. 6.

²⁹ H.J. Diekerhof, 1966, p.18.

2.3 Organisatie structuur van de Dienst Geestelijke Verzorging

2.3.1 Het DICO

Het Defensie Interservice Commando (DICO) is één van de vele onderdelen van defensie. Het heeft een ondersteunende functie van de primaire taken van de krijgsmacht. Onder de Commandant DICO vallen de volgende DICO-bedrijven:

- Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen
- Defensie Verkeers- en Vervoersorganisatie
- Instituut voor Keuring en Selectie Defensie
- Militair Geneeskundig Facilitair Bedrijf
- Personeels- en Salaris Administratie
- Defensie Materieel Codificatiecentrum
- Defensie Telematica Organisatie
- Instituut Defensie Leergangen
- Maatschappelijke Dienst Defensie
- Defensie Archieven-, Registratie- en Archievencentrum
- Koninklijk Tehuis voor Oud Militairen en Museum Bronbeek
- Bureau Internationale Sport
- Centrum Beheerorganisatie Militair Salarissysteem
- Diensten Geestelijke Verzorging³⁰

De Diensten Geestelijke Verzorging vallen dus onder het Defensie Interservice Commando, en kunnen worden onderverdeeld in zes elementen; vijf diensten en een facilitair ondersteunend element:

- Rooms-katholieke Dienst Geestelijke Verzorging
- Protestantse Dienst Geestelijke Verzorging
- Humanistische Dienst Geestelijke Verzorging
- Joodse Dienst Geestelijke Verzorging
- Hindoeïstische Dienst Geestelijke Verzorging
- Bedrijfsvoering (facilitaire ondersteuning van de Diensten Geestelijke Verzorging)³¹

Momenteel werken er ongeveer 155 geestelijk verzorgers bij de krijgsmacht: 55 aalmoezeniers, 55 predikanten, 40 raadslieden, 3 rabbijnen en 2 pandits.

2.3.2 De Protestantse Dienst Geestelijke Verzorging

De vijf diensten hebben ieder een eigen hoofd voor de gehele krijgsmacht, de rooms-katholieke en de protestantse diensten kennen daarnaast drie hoofden die verbonden zijn aan de drie krijgsmachtonderdelen. Voor de Protestantse Dienst Geestelijke Verzorging betekent dat:

Hoofdkrijgsmachtpredikant: ds. G. Bikker
Hoofd vlootpredikanten: ds. J. Majoor
Hoofd legerpredikanten ds. A. Velema
Hoofd luchtmachtpredikanten ds. F. Jansen

³⁰ Webpagina van de DICO op het interne net van defensie: <http://www.dicointranet.mindef.nl>.

³¹ H.J.W. Laseur (red), *Jaarschrift 2002 Dienst PGV bij de krijgsmacht*, Den Haag 2002, p. 43.

Voor de Koninklijke Marechaussee is er een coördinator.

Per krijgsmachtonderdeel wordt er ook samengewerkt door de drie grootste diensten. Zo vormt bij de Koninklijke Landmacht het hoofd van de legerpredikanten samen met het hoofd van de aalmoezeniers en het hoofd van de humanistisch raadslieden de *Trio KL*.

Op dit moment vinden er echter reorganisaties plaats binnen de structuur van de Diensten Geestelijke Verzorging. Hoe de bestuurlijke vormgeving er uiteindelijk uit zal komen te zien, is nu nog niet geheel duidelijk.

De Protestantse Dienst Geestelijke Verzorging verwoordt zijn opdracht als volgt:

De dienst Protestantse Geestelijke Verzorging ondersteunt militairen en hun directe relaties bij geloof en zingeving. Hij is deskundig in levensbeschouwelijke communicatie in de krijgsmacht. Zorg voor humaniteit bij het optreden van de krijgsmacht, ook in internationaal verband, heeft zijn bijzondere aandacht. De krijgsmachtpredikanten verrichten pastoraat namens hun zendende kerken. Zij zijn geroepen omwille van het evangelie van Jezus Christus. Als ambtsdragers van hun kerk gaan zij voor in liturgie en bezinning van militairen overal ter wereld.³²

2.3.3 Het CIO-M

Verschillende zendende protestantse kerkgenootschappen hebben hun krachten gebundeld in het Contact in Overheidszaken Commissie Militairen (CIO-M). Daardoor heeft de Protestantse Geestelijke Verzorging een sterk interkerkelijk karakter, maar is er ook meer afstand tussen de geestelijk verzorger en het eigen kerkgenootschap.³³ Het CIO-M is een commissie van het grotere CIO (Contact In Overheidszaken). De Rooms-katholieke kerk participeert wel in het CIO, maar niet in het CIO-M. In het CIO-M wordt het beleid ten aanzien van de Protestantse Geestelijke Verzorging in de krijgsmacht bepaald. De leden van het CIO-M worden op voordracht van de kerkgenootschappen door het CIO benoemd.³⁴

Leden van het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken Commissie Militairen (CIO-M):

- Nederlandse Hervormde Kerk
- Evangelisch Lutherse Kerk
- Remonstrantse Broederschap
- Algemene Doopsgezinde Sociëteit
- Gereformeerde Kerken
- Christelijke Gereformeerde Kerken
- Bond van Vrije Evangelische Gemeenten
- Nederlands Gereformeerde Kerken
- Broederschap van Pinkstergemeenten
- Unie van Baptistengemeenten
- Oud Katholieke Kerk
- Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt³⁵

Krijgsmachtpredikanten hebben als regel geen volwaardige plaats in de ‘meerdere’ vergaderingen binnen defensie, dus is er voor hen geen structurele plaats in de organen die het

³² H.J.W. Laseur (red), 2002, p. 46.

³³ J.L. Swarte, 1993, p. 34-35.

³⁴ J.L. Swarte, 1993, p. 35.

³⁵ H.J.W. Laseur (red), 2002, p. 43.

beleid ten aanzien van de Geestelijke Verzorging aan militairen bepalen. De taak van de hoofden van dienst en het CIO-M is ook slechts een adviserende.³⁶

2.4 De werkzaamheden van de Dienst Geestelijke Verzorging

H.J.Veltkamp vat in zijn artikel over geestelijke verzorging in de gezondheidszorg mooi samen waar het bij de geestelijke verzorging om gaat:

Elk mens heeft een koffertje met geestelijke bagage. Sommigen maken het van tijd tot tijd open, anderen zijn haast vergeten dat ze het hebben, of het zit op slot en ze zijn de sleutel kwijt. Geestelijke Verzorging is: samen dat koffertje openen en zoeken of er iets van betekenis in zit om de situatie, waarin ze zich nu bevinden te verhelderen, vol te houden, zo mogelijk te veranderen. Geestelijke Verzorging is er dus voor iedereen, ongeacht geloofs- of levensovertuiging.³⁷

Het openmaken van die koffertjes, is ook wat de Geestelijke Verzorging bij de Koninklijke Landmacht probeert te doen, op heel veel verschillende manieren en momenten. In één van de folders waarin de Geestelijke Verzorging zich presenteert, worden onder de titel ‘Wat doen geestelijk verzorgers’ de taken als volgt opgesomd:

- persoonlijke gesprekken
- groepen begeleiden
- contact tijdens oefeningen
- signaleren, adviseren
- bezoek tijdens ziekenhuisopname / revalidatiecentrum
- vormingsconferenties organiseren
- onderwijs in mensenrechten en ethiek
- kerk- of bezinningsdiensten
- ceremoniële plechtigheden (bijvoorbeeld huwelijk, uitvaart)
- zorg nabestaanden
- begeleiding voor, tijdens en na uitzendingen
- zorg thuisfront van militairen
- huisbezoeken
- zorg veteranen³⁸

Het werk van de geestelijk verzorger is bijzonder veelzijdig, en bestaat uit veel verschillende elementen. Door de dubbelfunctie van de geestelijk verzorgers³⁹ is er geen duidelijke taakomschrijving vanuit defensie. De geestelijk verzorgers worden wel door de overheid betaald, maar de zendende instanties zijn verantwoordelijk voor de inhoud van de werkzaamheden. De kerken geven (door het CIO-M) wel richtlijnen voor de inhoud van het werk van de krijgsmachtpredikanten, maar de taakopvatting en werkwijze lopen binnen de Geestelijke Verzorging uiteen. Doordat de geestelijk verzorgers tamelijk los van hun zendende instanties opereren, is de ruimte voor een eigen invulling van de functie groot.⁴⁰

Naast de verschillende invullingen van de taken van de Geestelijke Verzorging, heeft niet iedere geestelijk verzorger hetzelfde takenpakket. De geestelijk verzorgers die bij het

³⁶ J.L. Swarte, 1993, p. 142.

³⁷ H.J. Veltkamp, 1995, p. 26.

³⁸ Hoofdkantoor Geestelijke Verzorging (KL), *Geestelijke Verzorging – Met mensen op weg...*, Utrecht.

³⁹ Zie paragraaf 2.2.

⁴⁰ J.L. Swarte, 1993, p. 24.

vormingscentrum Beukbergen werken, of bij het militair revalidatiecentrum hebben natuurlijk andere werkzaamheden dan de geestelijk verzorgers bij een parate eenheid.

2.4.1 Het vormingscentrum Beukbergen

Beukbergen is het Militair Vormingscentrum. Het vormingswerk dat daar georganiseerd wordt, richt zich zowel op de (bij)scholing van de krijgsmachtpredikanten, als op verschillende activiteiten voor militairen.

Waar het gaat om het vormingswerk voor de predikanten, concentreert Beukbergen zich op een aantal vaste onderdelen. De protestantse geestelijk verzorgers volgen er een aantal (verplichte) trainingen:

- een cursus individueel pastoraat
- een cursus vormingswerk en ethische dilemmatraining
- een cursus opvang bij traumatische gebeurtenissen
- een cursus liturgie en bezinning
- *Lessons learned* (een uitwisseling tussen predikanten die uitgezonden zijn geweest en predikanten die binnenkort op uitzending gaan)⁴¹

De verschillende cursussen gaan in op specifieke aspecten van de liturgie, het vormingswerk, de pastorale begeleiding en uitzendingen, waarmee predikanten in de krijgsmacht te maken (kunnen) hebben.

Voor militairen worden er door het vormingscentrum – in samenwerking met de bij de militairen betrokken geestelijk verzorger – verschillende conferenties georganiseerd. Het gaat daarbij om algemene conferenties (zoals de BBT-conferenties of compagniesconferenties bijvoorbeeld), en om de specifieke uitzendconferenties. Tijdens de voorbereiding op een uitzending vinden deze conferenties plaats onder leiding van de Geestelijke Verzorging. Hier bespreekt men gedurende twee dagen in groepsverband wat er speelt en wat er kan spelen tijdens de uitzending. De titel van deze conferentie is: *Heel blijven*.⁴² Het doel van de conferenties is dat ze bijdragen aan een proces van persoonsvorming.⁴³ Door de bijzondere locatie (een prachtig gelegen landgoed in Huis ter Heide), en doordat de militairen daar in burger bij elkaar komen, ontstaat er een andere sfeer dan op de kazerne, waardoor er ook gemakkelijker zaken van een enigszins andere aard aan de orde kunnen komen.

2.4.2 Het revalidatiecentrum en het veteraneninstituut

In Doorn bevinden zich het militair revalidatiecentrum, en het in 2000 door toenmalig premier Kok geopende veteraneninstituut. Bij het woord *veteranen* dacht ik persoonlijk vooral aan hoogbejaarde ex-militairen, maar doordat Nederland de afgelopen tien jaar zeer actief is geweest in internationale vredesmissies van allerlei aard (zoals bijvoorbeeld de missies naar Bosnië, Kosovo, Macedonië en Albanië, en meer actueel Afghanistan, Irak en Liberia), is juist het aantal jonge mensen dat mee op uitzending is geweest enorm. In 2002 waren er 150.000 Nederlanders die aanspraak konden maken op de titel ‘veteraan’.⁴⁴ In Doorn zijn er geestelijk verzorgers zowel betrokken bij het veteraneninstituut als bij het revalidatiecentrum.

⁴¹ H.J.W. Laseur (red), 2002, p. 55.

⁴² IKV en de SoW-kerken, *De geur van Oorlog*, Den Haag 2003, p. 21.

⁴³ H.J.W. Laseur (red), 2002, p. 34.

⁴⁴ H.J.W. Laseur (red), 2002, p. 50.

2.4.3 Persoonlijke gesprekken

Pastoraat in de vorm van persoonlijke gesprekken is misschien wel de grootste taak van de geestelijk verzorgers. Deze gesprekken zijn in te delen in twee categorieën: gesprekken op initiatief van de pastorant, en gesprekken op initiatief van de geestelijk verzorger.

2.4.3.1 Pastoraat op afspraak

Het is voor militairen gemakkelijk om even binnen te stappen bij de geestelijk verzorger om een afspraak te maken, hoewel voor sommigen de drempel om dat ook daadwerkelijk te doen, toch nog wel hoog blijkt te zijn. De geestelijk verzorgers kennen de wegen, posities en mogelijkheden binnen de militaire organisatie. Ze weten wat er speelt en hoe dingen werken. Maar het unieke van de geestelijk verzorgers is het feit dat zij niet zijn opgenomen in de militaire gezagsverhoudingen (dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de psycholoog, de arts en de maatschappelijk werker). Daardoor verkeren zij in een onafhankelijke positie.⁴⁵ De geestelijk verzorger is daardoor een betrouwbare gesprekspartner, die de gang van zaken goed kent, maar er geen deel van uit maakt. Het ambtsgeheim garandeert dat anderen niets van de inhoud van een gesprek te weten komen. De Geestelijke Verzorging vormt een vrijplaats binnen het systeem.

2.4.3.2 Zorg op de nulde lijn

Naast gesprekken op initiatief van de pastorant, vinden er vooral veel gesprekken plaats op initiatief van de geestelijk verzorger. In tegenstelling tot de hulpverleners, die op de zogenaamde *eerste lijn* functioneren, heeft de geestelijk verzorger de bijzondere positie van zorgverlener op de *nulde lijn*. Met andere woorden: wanneer je hulp nodig hebt van een arts of een psycholoog kun je daar naartoe gaan. De Geestelijke Verzorging komt echter naar jón toe, en daarvoor hoef je geen hulpvraag te hebben. Er speelt hier ook een duidelijk verschil in *zorgverlening* en *hulpverlening*.⁴⁶

In de praktijk betekent dit dat de geestelijk verzorger veel op de werkplek aanwezig moet zijn. Door rond te lopen tussen de manschappen en het kader, blijft hij op de hoogte van wat mensen bezig houdt. Tijdens mijn stage heb ik gezien hoe belangrijk deze vorm van pastoraat is. Natuurlijk is het merendeel van de gesprekken redelijk oppervlakkig te noemen. Maar tussen alle *small talk* worden er soms ook grote verhalen verteld. Juist terwijl er aan een voertuig gesleuteld wordt, terwijl er camouflagenetten opgeruimd worden, terwijl er verhuisd wordt, of gewoon even tijdens de koffie, wordt er veel gedeeld met de geestelijk verzorger. In de gangen van de kantoorgebouwen, op de vliegstrip, in de modder tijdens de schietdagen, op de meest onverwachte plekken voeren de geestelijk verzorgers gesprekken, met de soldaat die nog maar net komt kijken, maar ook met de luitenant-kolonel die al heel wat jaren meedraait binnen defensie.

Deze werkwijze zorgt ervoor dat de eenheden waaraan de geestelijk verzorger verbonden is, weten wie hij of zij is, en hem of haar weten te vinden wanneer er van de kant van de pastorant behoefte is aan een gesprek. Juist de op het eerste gezicht oppervlakkige praatjes bij de koffie werken drempelverlagend om als er op een gegeven moment wel iets aan de hand is naar de Geestelijke Verzorging toe te stappen.⁴⁷

⁴⁵ Hoofdkantoor Geestelijke Verzorging (KL), *Geestelijke Verzorging – Met mensen op weg...*, Utrecht.

⁴⁶ G. Bikker, 'Hulpverlening en Geestelijke Verzorging in de Koninklijke Landmacht', in: *Carré*, 1999/2.

⁴⁷ J.J. Rebel, 1996, p. 15.

Nijssen schrijft over het belang van die aanwezigheid op de nulde lijn:

Deze vaardigheden (zijn militaire opleiding, CE) stellen mij ertoe in staat, steeds meer met pelotons mee te gaan die onder moeilijke omstandigheden, in stress en vermoeidheid opgaven dienen te klaren. Deze solidariteit kost mij inderdaad soms zweet en pijn, koude en vervuiling, kortom: echt 'afzien'. Maar de vruchten zijn telkens weer verrassend. Vanuit de lotsverbondenheid ontstaat telkens weer onverwacht openheid voor het evangelie.⁴⁸

2.4.3.3 Contact tijdens oefeningen

Tijdens de oefeningen werkt dat op precies dezelfde manier. Vaak gaat de geestelijk verzorger mee met de oefeningen, en deelt ook daar het leven van de militairen. Door overal aanwezig te zijn, komen ook tijdens een oefening soms de verhalen los. Juist tijdens een oefening misschien, want een paar weken van huis zijn valt sommigen soms zwaar, en de andere omstandigheden roepen ook andere emoties op. Ook hier geldt de zorg op de *nulde lijn*. Omdat de geestelijk verzorger op de kazerne regelmatig met iedereen contact heeft, weet hij of zij wat er bij mensen speelt en misschien juist tijdens een oefening belangrijk kan worden.

2.4.4 Groepen begeleiden

Naast de individuele gesprekken, zijn de geestelijk verzorgers ook verantwoordelijk voor het begeleiden van groepen. Met name als het gaat om lessen Geestelijke Verzorging of militaire ethiek,⁴⁹ en waar het de conferenties betreft,⁵⁰ heeft de geestelijk verzorger te maken met groepen. Tijdens de cursus *opvang na traumatische gebeurtenissen* die de krijgsmachtpredikanten in het militair vormingscentrum Beukbergen volgen, wordt er ook aandacht besteed aan de opvang van groepen. Met name tijdens uitzendingen kunnen er ingrijpende dingen gebeuren, die de opvang van een hele groep noodzakelijk kunnen maken. De Geestelijke Verzorging organiseert ook regelmatig excursies. Soms maken die deel uit van het lesprogramma van studenten, maar soms gaat het ook om excursies voor geïnteresseerden, naar bijvoorbeeld de concentratiekampen Auschwitz of Vught.

2.4.5 Signaleren en adviseren

Doordat de geestelijk verzorger zich veel onder de militairen begeeft, is hij of zij op de hoogte van wat er leeft en speelt, zowel bij individuele militairen als in de verschillende groepen. Natuurlijk gaan de geestelijk verzorgers vertrouwelijk om met de informatie die hen ter ore komt, maar zij kunnen ook gevraagd of ongevraagd binnen de militaire organisatie advies geven.⁵¹

In de praktijk betekent dit voor de geestelijk verzorgers dat zij bijvoorbeeld de beleidsvergaderingen bijwonen van de staf van de eenheid waaraan zij verbonden zijn. Zo blijven zij in de eerste plaats op de hoogte van de beleidsvoering en de lopende zaken, maar hebben zij ook de gelegenheid om hun ideeën kenbaar te maken wanneer zij daarom gevraagd worden of wanneer ze het gevoel hebben dat dit nodig is. Het is mij tijdens mijn stage

⁴⁸ F.N.M. Nijssen (red.), *Het voorland van de kerken. Ervaringen van pastorale werkers in krijgsmacht, middelbare school, industrie ziekenhuis en universiteit*, Driebergen Rijsenburg 1979, p. 14.

⁴⁹ Zie paragraaf 2.4.9.

⁵⁰ Zie paragraaf 2.4.8.

⁵¹ Hoofdkantoor Geestelijke Verzorging (KL), *Geestelijke Verzorging – Met mensen op weg...*, Utrecht.

opgevallen dat commandanten ook graag gebruik maken van de achtergrondinformatie waarover de geestelijk verzorger beschikt, natuurlijk binnen de grenzen van het ambtsgeheim. Tijdens dit onderzoek merkte ik dat dit vaak de algemene gang van zaken is.

2.4.6 Het Sociaal Medisch Team

De geestelijk verzorgers maken deel uit van het Sociaal Medisch Team (SMT). Dit interdisciplinaire team bestaat uit verschillende hulp- en zorgverleners die verbonden zijn aan een bepaalde eenheid. De compagniescommandant, de maatschappelijk werker, de arbo-arts en de geestelijk verzorger komen geregeld bij elkaar om te overleggen. De hulp- en zorgverleners hebben een gedeeld beroepsgeheim.

Gezien het feit dat geloofs- en zingevingsvragen een rol kunnen spelen op de achtergrond van concrete hulpvragen is het zinvol wanneer geestelijk verzorgers bij interdisciplinair overleg van hulpverleners en personeelsfunctionarissen aanwezig zijn. Aan de andere kant zou men, denkend vanuit het onderscheid tussen zorg en hulp, de vraag kunnen stellen of de geestelijk verzorgers wel op structurele basis bij het interdisciplinair overleg van hulpverleners betrokken zouden moeten zijn, of dat zij voor advies uitgenodigd moeten kunnen worden.⁵²

2.4.7 Bezoekwerk

Bij de betrokkenheid van de geestelijk verzorger bij de militairen van de eenheden waaraan hij of zij verbonden is, hoort ook het contact houden met diegenen die door ziekte of blessures voor kortere of langere tijd geen deel uitmaken van het werkproces. Wanneer iemand opgenomen wordt in het ziekenhuis of revalidatiecentrum, zal de geestelijk verzorger dan ook zeker op bezoek gaan. Ook huisbezoeken horen tot de werkzaamheden van de geestelijk verzorger, maar hierbij hoeft het uiteraard niet altijd om ziekte of blessures te gaan. Op deze manier houden de geestelijk verzorgers contact met militairen die voor kortere of langere tijd uitgeschakeld zijn.

2.4.8 Onderwijs in mensenrechten en ethiek

De geestelijk verzorgers zijn verantwoordelijk voor de zogenaamde *GV-uren*, de lessen Geestelijke Verzorging. Tijdens deze lessen komen verschillende thema's aan de orde die te maken hebben met religieuze of algemeen maatschappelijke onderwerpen. Ook geeft de Geestelijke Verzorging soms lessen militaire ethiek. De frequentie van deze lessen wordt in overleg met de commandant bepaald.

2.4.9 Kerk- of bezinningsdiensten

Op de kazerne's gaan de meeste militairen in het weekend naar huis, dus daar worden op zondagen geen kerkdiensten georganiseerd. Op oefeningen en uitzendingen is dat natuurlijk anders, dus daar wordt op zondag wel een kerkdienst gehouden. De krijgsmachtpredikanten krijgen een cursus liturgie en bezinning op Beukbergen, omdat de doelgroep die de diensten bezoekt niet te vergelijken is met de gemiddelde kerkelijke gemeente. Voor veel militairen

⁵² G.Bikker, 1999/2.

speelt de christelijke traditie geen rol van betekenis (meer) in hun leven. Toch is voor hen de viering vaak een welkome afleiding tijdens een spannende of juist saaie oefening of uitzending.

De vieringen moeten dus een zeer gevarieerde groep mensen aanspreken – niet alleen oecumenisch, maar ook al dan niet gelovig. Dit vereist eigenlijk liturgische duizendpoten. De geestelijk verzorgers gaan daarom in hun vieringen bijvoorbeeld uit van een thema dat de militairen aanspreekt. Er worden traditionele liturgische elementen gebruikt als schriftlezingen, gebeden en liederen uit het liedboek, maar ook moderne seculiere elementen zoals popmuziek en poëzie. De diensten te velde vinden soms plaats in de openlucht, soms in een tent, en tijdens oefeningen soms in een kerkgebouw in de omgeving. Alle militairen krijgen van hun commandanten in principe de mogelijkheid om de dienst bij te wonen. De opkomst bij de kerkdiensten varieert sterk.

Naast de diensten tijdens oefeningen en uitzendingen, gaan de krijgsmachtspredikanten ook wel voor bij rouw-, trouw- en doopdiensten van militairen en hun kinderen. Het gaat hierbij echter wel om uitzonderlijke gelegenheden. Ook bij sommige andere gelegenheden wordt er een beroep op de geestelijk verzorger gedaan, zoals bij de activiteiten rond kerstmis. Bij andere ceremoniële plechtigheden is de geestelijk verzorger ook vaak aanwezig, bijvoorbeeld bij een commando-overdracht, of bij de beëdiging van nieuwe militairen.

2.4.10 Begeleiding voor, tijdens en na uitzendingen

Doordat de geestelijk verzorgers verbonden zijn aan een militaire eenheid, worden zij in het algemeen ook met die betreffende eenheid mee uitgezonden. Dit heeft als voordeel dat de militairen en de geestelijk verzorger elkaar al voorafgaand aan de uitzending leren kennen, en ook al veelvuldig over de naderende uitzending kunnen praten. Bovendien zijn er natuurlijk de uitzendconferenties die door de Geestelijke Verzorging worden georganiseerd.

Wanneer militairen uitgezonden worden, gaat er altijd een geestelijk verzorger mee. Naast het pastoraat en de liturgische vieringen op zondag, organiseren veel geestelijk verzorgers tijdens uitzendingen activiteiten en excursies.

Na de uitzending blijft de geestelijk verzorger betrokken bij de eenheid die weggeweest is. Er worden *terugkomgesprekken* gevoerd. Ook is er een *nazorgconferentie*. Op die manier worden de uitgezonden militairen ook na thuiskomst begeleid.⁵³

2.5 De Koninklijke Landmacht in beweging

2.5.1 Politieke veranderingen in de Krijgsmacht

De afgelopen decennia hebben er binnen de krijgsmacht grote veranderingen plaatsgevonden. Defensie is continu bezig om zich aan te passen aan de veranderende omstandigheden waarin zij dient te functioneren. Sinds de val van de Berlijnse muur, inmiddels alweer vijftien jaar geleden, is de traditionele indeling in Europa veranderd. Met het wegvallen van de spanningen tussen ‘oost’ en ‘west’ is ook de veiligheidssituatie drastisch veranderd. De

⁵³ R. Richardson e.a. (red.), *Mens en organisatie. De krijgsmacht in verandering*, Amsterdam 2002, p. 419.

Nederlandse krijgsmacht heeft mee moeten veranderen; van een kadermilitie krijgsmacht die voornamelijk gericht was op het verdedigen van eigen en (NAVO-) bondgenootschappelijk grondgebied naar een expeditionaire krijgsmacht bestaande uit uitsluitend vrijwilligers.⁵⁴

In de defensienota 2000 wordt duidelijk dat Nederland een actief veiligheidsbeleid voert. Dit beperkt zich niet tot de zorg voor de veiligheid van het eigen en het bondgenootschappelijk gebied, maar richt zich ook op de bevordering van de internationale rechtsorde en de naleving van de mensenrechten en de ondersteuning van civiele autoriteiten bij rechtshandhaving, rampenbestrijding en humanitaire hulpverlening, zowel nationaal als internationaal.⁵⁵ Tot de nieuwe taken van de Nederlandse krijgsmacht behoren onder meer het bewaren, bevorderen en eventueel afdwingen van vrede - of in elk geval beëindiging van geweld - in gebieden buiten het traditionele NAVO-gebied, en onder gezag van de Verenigde Naties. Steeds vaker worden Nederlandse militairen uitgezonden voor zulke VN- of NAVO-missies.⁵⁶

Het lijkt alsof er met de aanslagen in de Verenigde Staten op 11 september 2001 weer een nieuw tijdperk is aangebroken waar het gaat om de brandhaarden in de wereld, en daarmee om de werkzaamheden van de krijgsmacht. Naast de vredesmissies waar ook de Nederlandse krijgsmacht de afgelopen tien jaar veelvuldig aan heeft deelgenomen, is er nu sprake van een internationale strijd tegen het terrorisme. Het is voor de Nederlandse krijgsmacht noodzakelijk om nu weer opnieuw te definiëren welke rol zij daarbij kan, moet en wil spelen, en welke eventuele aanpassingen van haar structuur en beleid daarbij noodzakelijk zijn.

2.5.2 Uitzendingen en vredesmissies

Sinds 1990 – na de val van de muur – is de Nederlandse krijgsmacht dus volop in verandering. Na verschillende reorganisaties heeft er een ingrijpende personeelsreductie plaatsgevonden. De opkomstplicht voor dienstplichtigen is afgeschaft, waardoor een beroepsleger is ontstaan. Militairen met een kort dienstverband (BBTers) hebben de plaats van de dienstplichtigen ingenomen.

Maar er vond tegelijkertijd een nog ingrijpender verandering plaats: de krijgsmacht heeft een andere taakstelling gekregen.⁵⁷ Waar vóór 1990 alle aandacht uitging naar het Oost-West conflict en een uitzending uitzonderlijk was, is het daarna een regelmatig terugkerend fenomeen geworden. Uitzendingen behoren momenteel tot de kerntaken van de krijgsmacht.⁵⁸ Bij uitzendingen gaat het in het algemeen om verschillende soorten vredesmissies. Vredesoperaties worden ingedeeld in vier categorieën. Dit onderscheid werd in 1992 door de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, B.Boutros-Ghali, in het leven geroepen. De eerste categorie is *preventive diplomacy*, de tweede *peace making* (of: *peace enforcing*), de derde *peace keeping*, en de vierde *peace building*.⁵⁹ De verschillende categorieën vredesmissies hebben ieder een ander geweldsspectrum. Zo is bij *peace keeping* missies het geweldsspectrum lager dan bij *peace enforcing* missies.

⁵⁴ IKV en de SoW-kerken, 2003, p. 6.

⁵⁵ Doctrinecommissie van de Koninklijke Landmacht, *Leidraad commandovoering*, Den Haag 2000, p. 37 en 38.

⁵⁶ IKV en de SoW-kerken, 2003, p. 6.

⁵⁷ R. Richardson e.a. (red.), 2002, p. 302.

⁵⁸ IKV en de SoW-kerken, 2003, p. 20.

⁵⁹ IKV en de SoW-kerken, 2003, p.10.

2.5.3 Bezuinigingen

Tijdens de gesprekken die ik tijdens mijn stage voerde met militairen op verschillende niveaus, viel het mij op dat één onderwerp steeds opnieuw aan de orde kwam. Minister van Defensie Kamp heeft gezegd dat er op termijn 11.700 banen bij defensie moeten verdwijnen, waarvan 5.220 bij de Koninklijke Landmacht. De verregaande bezuinigingen die in alle gelederen doorgevoerd moeten worden, zorgen mijns inziens voor een algemeen gevoel van onzekerheid en onbehagen. Mijn indruk is bovendien dat defensie als werkgever niet altijd als even berekenbaar en betrouwbaar ervaren wordt.

In de hogere rangen hebben de meeste militairen een contract voor onbepaalde tijd (BOT-ers: Beroeps Onbepaalde Tijd), maar het lagere kader de manschappen worden vrijwel allemaal als BBT-er (Beroeps Bepaalde Tijd) aangenomen. Zij vullen eigenlijk de plaatsen die vroeger werden ingenomen door de dienstplichtigen. Tijdens mijn stage heb ik veel BBT-ers ontmoet die graag langere tijd bij defensie zouden willen blijven werken, maar in onzekerheid verkeren of hun contract verlengd zal worden.

Met name voor de BBT-ers die uitgezonden zijn geweest valt het zwaar om aan het eind van hun contract bedankt te worden. Het is natuurlijk ook een vreemd idee om het ene moment je leven te riskeren voor je baan, en het volgende moment te horen dat je kunt vertrekken. Natuurlijk weten deze militairen bij het aangaan van hun contract dat dit slechts voor beperkte tijd is, maar toch zorgt deze gang van zaken voor veel onzekerheid. Naast het niet verlengen van contracten, het functioneel leeftijdsontslag (FLO) en het nauwelijks meer aannemen van nieuw personeel, worden er ook verschillende eenheden opgeheven.

Opvallend is, dat de Diensten Geestelijke Verzorging bij de bezuinigingen niet gekort zijn. Blijkbaar wordt het belang van Geestelijke Verzorging in Den Haag uiterst serieus genomen. Om te voorkomen dat bij een nieuw kabinet alsnog in de Geestelijke Verzorging gesnoeid zal worden, zullen de Diensten Geestelijke Verzorging meer dan ooit hun bestaansrecht moeten bewijzen.

2.6 Het OPCO '7 december'

De Nederlandse krijgsmacht bestaat uit vier krijgsmachtonderdelen: de Landmacht, de Luchtmacht, de Marine en de Marechaussee. Deze onderdelen zijn elk weer onderverdeeld in aparte eenheden. Voor dit onderzoek heb ik mij geconcentreerd op de Koninklijke Landmacht.

De Koninklijke Landmacht kent naast het Nationaal Commando, het opleidings- en trainingscentrum, de Koninklijke Militaire Academie en een Duits-Nederlands Legerkorps een Operationeel Commando: '7 december' genaamd.⁶⁰ Tot 1 januari 2004 werd dit de 1^e divisie genoemd. De reorganisatie van de Nederlandse krijgsmacht heeft tot gevolg gehad dat meer dan de helft van de Nederlandse landmachteenheden is opgeheven.

De geschiedenis van het OPCO '7 December' gaat terug naar 7 december 1942. Toen kondigde Koningin Wilhelmina aan dat er in Engeland een opleiding zou gaan starten voor

⁶⁰ Zie bijlage I voor het organigram van de Koninklijke Landmacht.

Nederlandse dienstplichtigen. Deze militairen zouden samen met geallieerden de Expeditionaire Macht vormen. Hun taak was om na de bevrijding van Nederland, Nederlands-Indië te heroveren op de Japanners. Nog voordat de nieuwe eenheid gevormd was, gaven de Japanners zich over. Twee dagen na de Japanse overgave riepen de nationalisten de Republiek Indonesië uit. Hiermee dwarsboomden zij de hervormingsplannen van de Nederlandse regering. In 1946 werden militairen van Expeditionaire Macht, strijders van de '7 December'-divisie, ingezet. De Nederlandse eenheden keerden pas naar het vaderland terug in 1949. Vanaf 1949 tot 1957 was de divisie niet actief. Naar aanleiding van veranderingen in het politieke klimaat, besloot men in 1957 de divisie weer paraat te stellen en de naam te veranderen in 1 Divisie '7 december'.⁶¹ Per 1 januari 2004 is deze naam veranderd in 'Operationeel Commando 7 december'

Het OPCO '7 December' bestaat uit drie brigades: de 13^e, de 41^e en de 43^e Gemechaniseerde Brigade, en twee commando's, namelijk het Divisie Logistiek Commando en het Combat Support Command. Daarnaast behoren ook de 11^e Luchtmobiele Brigade en het Korps Commandotroepen tot het OPCO.⁶² De gemechaniseerde brigades vormen de gevechtskracht, de andere onderdelen hebben een ondersteunende taak.⁶³

2.6.1 De 43^e gemechaniseerde brigade

Een gemechaniseerde brigade is een pantserzware brigade, die ongeveer 2.000 mannen en vrouwen telt, en bestaat uit een brigadestaf, gevechtseenheden, gevechtsondersteunende eenheden en logistieke eenheden. Deze eenheden kunnen elk weer onderverdeeld worden. De gevechtseenheden zijn een pantserinfanteriebataljon, een tankbataljon en een verkenningseskadron. De gevechtsondersteunende eenheden zijn een afdeling veldartillerie, een brigade pantsergeniecompagnie, en een pantserluchtdeel artilleriebatterij. De logistieke eenheden tenslotte, zijn een herstelcompagnie, een bevoorradingscompagnie en een geneeskundige compagnie.⁶⁴

Voor de 43^e brigade (43 Mechbrig) ziet deze indeling er in de praktijk als volgt uit:

Brigadestaf:
- 43 Stafstafcompagnie
Gevechtseenheden:
- 44 Pantserinfanterie-bataljon regiment Johan Willem Friso
- 42 Tankbataljon regiment huzaren prins van Oranje
- 43 Brigadeverkenningeskadron
Gevechtsondersteunende eenheden:
- 14 Afdeling Veldartillerie
- 43 Pantsergeniecompagnie
- 12 Pantserluchtdeelartilleriebatterij
Logistieke eenheden:
- 43 Herstelcompagnie
- 43 Bevoorradingscompagnie
- 43 Geneeskundige compagnie ⁶⁵

⁶¹ <http://www.landmacht.nl>.

⁶² <http://www.landmacht.nl>.

⁶³ Zie bijlage I voor het organigram van de Koninklijke Landmacht.

⁶⁴ <http://members.chello.nl/m.hemert1/13&41&43.htm>.

⁶⁵ <http://members.chello.nl/m.hemert1/13&41&43.htm>.

De 43e gemechaniseerde brigade is sinds 1998 weer paraat. In 1994 was deze brigade namelijk opgeheven. Een gewijzigd vijandbeeld, na de val van de Berlijnse muur, was daar de oorzaak van. Maar vier jaar later werd de brigade weer nieuw leven in geblazen. Om de 13^e Gemechaniseerde Brigade en de toenmalige 41^e Lichte Brigade van hun uitzendddruk te ontlasten, was een derde eenheid noodzakelijk, en werd gekozen voor de 43^e Gemechaniseerde Brigade.

De meeste eenheden van de 43^e brigade zijn gelegerd op de Johannes Postkazerne in Havelte/Steenwijk. Kort geleden is het 43^e Brigadeverkenningeskadron, dat zich voorheen in Soesterberg bevond, ook daarheen gekomen. Alleen de artillerie-eenheden zijn buiten de poort van de Johannes Postkazerne in Havelte gevestigd. De 14^e Afdeling Veldartillerie is gehuisvest op de Luitenant-kolonel Tonnetkazerne in 't Harde, en de 12^e Pantserluchtdoelartilleriebatterij verblijft op de Prins Mauritskazerne in Ede.

Op dit moment bereiden de verschillende eenheden van de 43^e brigade zich voor op uitzendingen. De 14^e afdeling veldartillerie en het 42^e tankbataljon zullen in november van dit jaar en in mei volgend jaar waarschijnlijk naar Bosnië worden uitgezonden om daar mee te werken aan SFOR 17 en 18. De andere eenheden vormen vanaf januari het NATO Response Force, een reactie macht die ingezet kan worden waar dat op dat moment nodig is.

Onderdelen van de 43^e brigade hebben al eerder deelgenomen aan verschillende uitzendingen, ondermeer naar Bosnië en Cyprus. Naast de vredesoperaties is de algemene verdedigingstaak in het kader van het NAVO-verdrag een kernactiviteit van 43 Gemechaniseerde Brigade. Maar ook bij rampen en grootschalige incidenten, draagt de brigade haar steentje bij. Zo werden eenheden ingezet tijdens de MKZ-crisis en de Vuurwerkcramp in Enschede.

3 BEELDEN EN VERWACHTINGEN VAN COMMANDANTEN

In dit hoofdstuk komen de resultaten van de interviews met de tien commandanten van de 43^e brigade aan de orde. In de eerste paragraaf verdeel ik de werkzaamheden van de Geestelijke Verzorging in drie categorieën, en haar functies in drie modellen. Deze dubbele drieslag gebruik ik vervolgens om de beelden en verwachtingen van de commandanten samen te vatten. Naar aanleiding van de interviews vertel ik eerst meer over de achtergronden van de tien commandanten, en over hun algemene beeld van de presentatie van de Geestelijke Verzorging. Vervolgens kijk ik naar hun ideeën over de drie onderdelen: De vrijplaatsfunctie / zorgverlening, de kritische functie / signaleren en adviseren, en tenslotte de dienende functie / vorming en toerusting.

3.1 Twee keer een drieslag

3.1.1 De werkzaamheden van de Geestelijke Verzorging in drie categorieën

In paragraaf 2.4 ben ik ingegaan op de inhoud van de werkzaamheden van de Geestelijke Verzorging binnen de krijgsmacht. Daaruit blijkt hoe veelzijdig de taken van de geestelijk verzorgers zijn. Ondanks die veelzijdigheid zijn er drie categorieën werkzaamheden te onderscheiden:

- Zorgverlening
- Signaleren en adviseren
- Vorming en toerusting

3.1.1.1 Zorgverlening

De eerste categorie werkzaamheden van de Geestelijke Verzorging is de categorie zorgverlening. Hierbij gaat het in de eerste plaats om pastoraat. Het begrip pastoraat is zowel wat betreft haar functie als waar het gaat om haar vorm veelzijdig. Heitink onderscheidt vier functies van pastoraat: helen, bijstaan, begeleiden en verzoenen.⁶⁶ Ook de pastorale gesprekken die geestelijk verzorgers bij de Koninklijke Landmacht voeren kunnen deze verschillende karakters hebben. Daarnaast bestaat het pastoraat binnen de landmacht in veel verschillende vormen. Pastorale gesprekken op initiatief van de pastorant verschillen misschien van de gesprekken die de geestelijk verzorger ‘op de nulde lijn’ voert. Die *exposure* is op de kazerne weer anders dan tijdens een oefening of uitzending. De terugkeergesprekken na een uitzending hebben weer een andere pastorale vorm dan een gesprek tijdens een bezoek bij een ziekenhuisopname of in het revalidatiecentrum. Pastoraat vindt plaats tussen de geestelijk verzorger en een individuele militair, of tussen de geestelijk verzorger en een groep.⁶⁷

Naast het pastoraat dat plaats vindt in gesprekken en ontmoetingen, hoort ook het voorgaan in vieringen en bezinningsmomenten voor een deel tot de zorgverlening. Het creëren van een moment van rust, het verwoorden van dankbaarheid, frustratie of angst, samen zingen of bidden: dergelijke liturgische elementen hebben ook een pastorale functie.

⁶⁶ G.Heitink, *Pastorale zorg*, Kampen 1998, p. 127.

⁶⁷ Aangezien het hier specifiek gaat om de werkzaamheden van de geestelijke verzorgers ga ik voorbij aan het feit dat militairen elkaar onderling ook vanzelfsprekend op pastorale wijze zouden kunnen steunen.

3.1.1.2 Signaleren en adviseren

De tweede categorie werkzaamheden die ik onderscheid, noem ik signaleren en adviseren. De geestelijk verzorgers houden het morele, sociale en spirituele welzijn van de militairen in de gaten. Hun belang is niet de krijgsmacht, of de Koninklijke Landmacht in het bijzonder, maar de mensen in die krijgsmacht. De geestelijk verzorgers weten wat er speelt in alle lagen van de organisatie. Zij zijn op de hoogte van wat er speelt bij individuele militairen en bij groepen. Zij horen dat er ergens onvrede over is, dat er te veel gevraagd wordt van mensen, of wanneer een groep juist geen uitdaging ervaart en zich verveelt. Tijdens de persoonlijke gesprekken die de Geestelijke Verzorging voert, op de kazerne, tijdens oefeningen en op uitzendingen, bij het begeleiden van groepen en zelfs tijdens de lessen Geestelijke Verzorging of militaire ethiek vangen de geestelijk verzorgers informatie op. Het signaleren van de emoties die spelen bij individuele militairen en groepen is een belangrijke taak van de geestelijk verzorgers. Zij zijn degenen die, wanneer dat nodig is, de commandanten en hun staf kunnen bevragen, bekritisieren of adviseren. Als de geestelijk verzorgers aanwezig zijn bij de beleidsvergaderingen van de staf van de eenheid waaraan zij verbonden zijn, weten zij wat de doelstellingen van de commandant zijn, en kunnen zij gevraagd of ongevraagd hun mening geven als die van belang is.

Tenslotte maken de geestelijk verzorgers meestal deel uit van het Sociaal Medisch Team.⁶⁸ Ook daarin hebben zij een signalerende en adviserende functie.

3.1.1.3 Vorming en toerusting

De derde categorie die ik onderscheid in de werkzaamheden van de Geestelijke Verzorging is die van de vorming en toerusting. De geestelijk verzorgers binnen de krijgsmacht nemen regelmatig de rol van leraar op zich. Zij zijn verantwoordelijk voor de inhoud en organisatie van de verschillende vormingsconferenties, en voor de begeleiding van groepen. Bovendien geven de geestelijk verzorgers lessen in mensenrechten en ethiek, en de zogenaamde ‘GV-uren’. Tenslotte zou ik hier ook een element van de kerk- of bezinningsdiensten onder willen scharen. Een overdenking is natuurlijk niet in de eerste plaats alleen als een les bedoeld, maar naar mijn mening speelt vorming in een preek wel een rol.

3.1.2 De functies van de Geestelijke Verzorging in drie modellen

Ook de functies die de Geestelijke Verzorging ten opzichte van de instelling waarin zij werkt inneemt, zijn er drie. Heitink onderscheidt drie modellen van instellingspastoraat: de vrijplaatsfunctie, de categoriale gemeente en de christelijke presentie.⁶⁹ Ik baseer mijn driedeling wel enigszins op zijn modellen, maar pas ze ook aan. Allereerst omdat ik de modellen van Heitink te zeer alleen op het pastoraat gericht vind, en bovendien omdat de invulling ervan naar mijn mening te ekklesiologisch is. De drie functies van de Geestelijke Verzorging binnen de krijgsmacht die ik onderscheid zijn:

- De vrijplaatsfunctie (los van de organisatie)
- De kritische functie (tegenover de organisatie)
- De dienende functie (binnen de organisatie)

⁶⁸ Zie ook paragraaf 2.4.6.

⁶⁹ G.Heitink, 1998, p. 220.

3.1.2.1 De vrijplaatsfunctie

De Dienst Geestelijke Verzorging heeft een unieke positie binnen de krijgsmacht. De geestelijk verzorgers zijn de enigen die bij defensie werken, maar geen deel uitmaken van het systeem. Zij leggen wat de inhoud van hun werkzaamheden betreft alleen verantwoording af aan de zendende instanties, en niet aan de legerleiding. De geestelijk verzorgers zijn geen militairen, hoewel dat op het eerste gezicht anders lijkt: zij dragen wel het uniform en zijn gelijkgesteld aan een rang. Het belang van de Dienst Geestelijke Verzorging betreft uitsluitend het welzijn van de mensen binnen de krijgsmacht, niet van de instelling op zich. Dit in tegenstelling tot de psychologen, maatschappelijk werkers en artsen die niet alleen in maar ook vóór de krijgsmacht werken. Wat een militair aan een geestelijk verzorger toevertrouwd is veilig, en zal nooit tegen hem gebruikt worden. Ondanks dat de geestelijk verzorgers het leven delen van de eenheid waaraan ze verbonden zijn en daardoor weten wat er leeft onder de mensen, zijn zij buitenstaanders tegenover wie niemand zich hoeft te bewijzen.

3.1.2.2 De kritische functie

Doordat de Geestelijke Verzorging geen deel uit maakt van het militaire systeem, kijkt zij niet altijd met dezelfde blik naar de manier waarop er met militairen wordt omgegaan als de militaire staf dat doet. De geestelijk verzorgers komen op voor de belangen van de mensen binnen de krijgsmacht waar dat nodig is. Zij weten wat er leeft bij militairen op alle niveaus van de eenheid waaraan zij verbonden zijn. In de individuele gesprekken horen ze waar mensen tegenaan lopen bij de uitoefening van hun werkzaamheden, en bij de begeleiding van groepen merken ze welke processen er onderling een rol spelen. Soms zijn de geestelijk verzorgers, door hun unieke aanwezigheid op de ‘nulde lijn’ de enige die op de hoogte zijn van bepaalde informatie. Zij zijn dan ook een waardevolle informatiebron voor commandanten. Natuurlijk kennen de geestelijk verzorgers een ambtsgeheim en delen zij vertrouwelijke informatie niet met anderen, maar zij kunnen vaak wel aangeven welke tendensen er zijn, hoe de sfeer is onder manschappen, en waardoor dat komt. In hun pogingen om ieder de eigen doelstelling te bereiken kan het tot botsingen komen tussen de militaire leiding en de leiding van de Diensten Geestelijke Verzorging. De geestelijk verzorger moet in zo’n conflict onvoorwaardelijk partij kiezen voor de mens in de organisatie.⁷⁰ Ook waar het gaat om ethische dilemma’s kan de Geestelijke Verzorging een rol spelen. De Geestelijke Verzorging heeft daarmee een kritische functie: zij heeft niet de belangen die de militairen hebben, en kan daardoor soms een tegengeluid laten horen als dat nodig is. De geestelijk verzorgers kunnen aandacht vragen voor zaken die anders over het hoofd gezien zouden worden.

3.1.2.3 De dienende functie

Naast een vrijplaatsfunctie en een kritische functie, heeft de Geestelijke Verzorging binnen de krijgsmacht ook een dienende functie. In de eerste plaats (tenminste wat de Protestantse en de Rooms-katholieke Diensten Geestelijke Verzorging betreft) als christelijke presentie in een specifiek deel van de samenleving.⁷¹ De aanwezigheid van vertegenwoordigers van de zendende instanties op zich kan zo als dienst worden gezien. Maar aangezien het hier gaat om

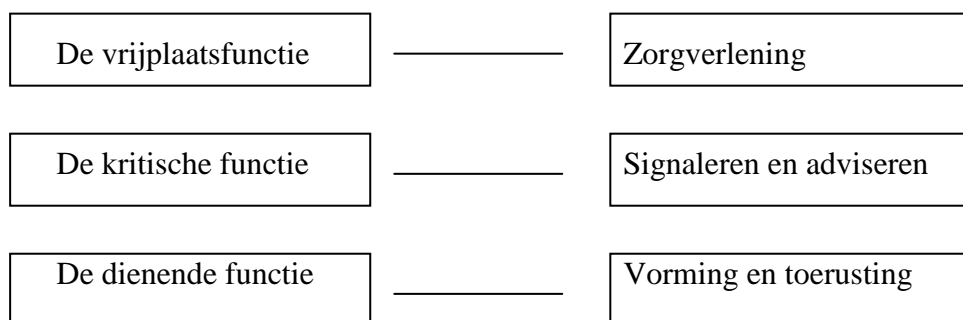
⁷⁰ Stichting Maatschappij en Krijgsmacht, 1982, p. 6.

⁷¹ G.Heitink, 1998, p. 220.

de functie die de Geestelijke Verzorging heeft ten opzichte van de instelling (in dit geval dus de krijgsmacht) en niet zozeer ten opzichte van de individuele militair, gaat het bij deze dienende functie meer om het product dat de Diensten Geestelijke Verzorging bieden ter ondersteuning van de taken en doelen van de krijgsmacht. Militairen kunnen alleen dan goed functioneren, wanneer zowel hun fysiek als hun geestelijk welzijn optimaal is. De Diensten Geestelijke Verzorging hebben hierbij een belangrijke ondersteunende functie. Het motiveren van de militairen is geen doel meer van de Geestelijke Verzorging (dit in tegenstelling tot vroeger tijden),⁷² maar een militair die goed in zijn vel zit, zal ook meer gemotiveerd zijn om zijn taken uit te voeren. Daarnaast voert de Geestelijke Verzorging een gedeelte uit van de werkzaamheden die defensie anders zelf zou moeten uitvoeren. De uitzendconferenties, de lessen militaire ethiek en de teambuilding-activiteiten zijn voornamelijk in het belang van de krijgsmacht, en het goed functioneren van militaire eenheden. Door deze taken voor haar rekening te nemen, dient de Geestelijke Verzorging de krijgsmacht.

3.1.3 Een verband tussen de categorieën en de functies

Bij de drie verschillende functies van de Geestelijke Verzorging binnen de krijgsmacht spelen de verschillende categorieën een hoofdrol. In de vrijplaatsfunctie gaat het voornamelijk om de zorgverlening. Juist binnen het pastoraat is de unieke positie van de geestelijk verzorger die geen belang heeft bij de organisatie en niet deel uit maakt van het militaire systeem van belang. De kritische functie komt het meest naar voren in de signalerende en adviserende taak van de geestelijk verzorgers. Waar de geestelijk verzorger merkt dat dingen niet gaan zoals ze zouden moeten gaan, laat hij of zij dit weten aan de legerleiding, en is hij of zij een ‘kritisch tegenover’. Tenslotte is de Geestelijke Verzorging met name daar dienstbaar aan defensie waar het gaat om de lessen militaire ethiek en de vormingsconferenties. Het verzorgen van deze onderdelen van het onderwijsprogramma van militairen is ook een dienst aan de krijgsmacht.

Deze driedeling is natuurlijk verre van waterdicht. Ook het pastoraat is op een bepaalde manier vaak een dienst aan de organisatie, en in de lessen die de Geestelijke Verzorging organiseert kan uiteraard heel goed een kritisch geluid klinken. Het gaat mij in de indeling om het zwaartepunt van de werkzaamheden.

⁷² Zie paragraaf 2.1.

3.1.4 De interviews

De interviewvragen die ik aan de commandanten wil stellen, heb ik ingedeeld in deze drie categorieën. Daarnaast heb ik enkele vragen gesteld over de achtergrond van de eenheid en van de commandant, en over de algemene presentatie van de Geestelijke Verzorging.⁷³ In de volgende paragrafen komen de resultaten van het interview aan de orde: de achtergronden van de commandanten, hun ideeën over de algemene presentatie van de Geestelijke Verzorging, en tenslotte de beelden en verwachtingen naar aanleiding van de dubbele drieslag. De vragen in het interview hebben betrekking op alle geestelijk verzorgers, ongeacht hun levensbeschouwelijke achtergrond en zendende instantie. De beelden en verwachtingen van de commandanten gaan dus over legerpredikanten, aalmoezeniers en raadslieden.

3.2 De commandanten

‘C’est le commandant, qui fait la troupe’, zei Napoleon.⁷⁴ De invloed van de commandant op zijn of haar eenheid is heel groot. In het bijzonder heeft hij of zij een morele en een juridische verantwoordelijkheid voor alles wat de militairen van zijn of haar eenheid, maar in het bijzonder de directe ondergeschikten, doen en nalaten bij hun taakuitvoering.⁷⁵ Maar hij of zij is ook voor een groot deel degene die bepalend is voor de sfeer binnen de eenheid, voor de mentaliteit van het kader en de manschappen, en voor hun motivatie. Dit geldt waarschijnlijk nog meer voor commandanten op operationeel niveau dan op tactisch niveau.⁷⁶

De invloed van de commandanten raakt ook een deel van de werkzaamheden van de geestelijk verzorgers. De commandant bepaalt of er tijd wordt ingeroosterd in de agenda voor lessen Geestelijke Verzorging of voor conferenties. Het zou mijns inziens wenselijk zijn als er overleg zou plaatsvinden tussen de commandant en de Geestelijk Verzorging over de inhoud ervan, omdat beiden op de hoogte zijn van wat er leeft bij de manschappen en het kader. De commandant (of een van de ondercommandanten) en de geestelijk verzorger ontmoeten elkaar in het Sociaal Medisch Team.⁷⁷ Soms hebben de geestelijk verzorgers hun eigen plaats in de beleidsvergaderingen van de staf. En tenslotte kan de geestelijk verzorger in een ideale situatie wanneer dat nodig is de commandant adviseren als het gaat over zaken als het welzijn van het personeel, onderlinge relaties, communicatie, moreel en sfeer binnen de eenheid.

De Stichting Maatschappij en Krijgsmacht schreef in 1982 dat

zowel de legerleiding als de leiding van de Geestelijke Verzorging hun eigen doelstelling en verantwoordelijkheid hebben, en dat het dan ook niet zo mag zijn dat de één beslist over tijd, ruimte of werkwijze van de ander.⁷⁸

Dit geldt niet alleen voor de legerleiding in algemene zin, maar daadwerkelijk voor commandanten op alle niveaus en de geestelijk verzorgers. In de praktijk zien we, inmiddels meer dan twintig jaar later, dat dit ook aardig lukt. De geestelijk verzorger en de commandant bepalen ieder hun eigen beleid. Het lijkt op het eerste gezicht alsof de commandant slechts wat de agenda betreft invloed heeft op de gang van zaken van de Geestelijke Verzorging.

⁷³ Voor het gehele interview: zie bijlage II.

⁷⁴ Doctrinecommissie van de Koninklijke Landmacht, 2000, p. 65.

⁷⁵ Doctrinecommissie van de Koninklijke Landmacht, 2000, p. 65.

⁷⁶ Doctrinecommissie van de Koninklijke Landmacht, 2000, p. 44.

⁷⁷ Zie paragraaf 2.4.6.

⁷⁸ Stichting Maatschappij en Krijgsmacht, 1982, p. 6.

Toch schrijft luitenant-generaal D. Berlijn in zijn voormalige functie als bevelhebber der luchtmacht ⁷⁹ in zijn column in ‘de Vliegende Hollander’ als aanwijzing voor het nieuwe jaar 2004:

Het blijkt dat er nog vaak commandanten zijn die geestelijk verzorgers laat of in het geheel niet betrekken bij zaken waarbij die geestelijk verzorgers behulpzaam kunnen zijn. Ik vind dat jammer en ook niet goed. Voor alle duidelijkheid: de zorg voor het personeel is bij uitstek en op de eerste plaats de verantwoordelijkheid van commandanten. Dat laat onverlet dat ook onze geestelijk verzorgers een cruciale rol spelen in de zorg voor ons personeel. Commandanten moeten er dan wel voor zorgen dat geestelijk verzorgers die rol kunnen spelen en dus ook vóór dat er problemen ontstaan aanwezig kunnen zijn. Doen dus. Het maakt uw werk als commandant makkelijker en u geeft uzelf de kans een betere commandant te zijn. ⁸⁰

Ruim twintig jaar geleden deed de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht al vanaf de andere kant een soortgelijke oproep. Zij schreef dat

de geestelijk verzorgers de relaties met militaire commandanten dienen te verstevigen. ⁸¹

Het is dus de vraag of dit inmiddels voldoende gebeurd is, en de samenwerking tussen commandanten en geestelijk verzorgers niet nog altijd verbeterd dient te worden.

3.2.1 De commandanten van de 43^e brigade

Voor dit onderzoek heb ik gesprekken gevoerd met de tien commandanten die rechtstreeks onder het brigadeniveau vallen. Deze commandanten zijn elk verantwoordelijk voor hun eigen eenheid, een compagnie, bataljon, eskadron, batterij of afdeling. Om hun anonimiteit te waarborgen, noem ik hier hun namen en eenheden niet, maar heb ik hen in willekeurige volgorde de letters A tot en met J gegeven.

3.2.1.1 Hun eenheden

De eenheden van de 43^e brigade verschillen, zoals eerder gezegd, sterk in karakter. ⁸² Infanterie, cavalerie, artillerie, genie; ieder onderdeel heeft zo zijn eigen aard en traditie. Het gebruikte wapensysteem beïnvloedt soms de opbouw van de verschillende niveaus binnen de eenheid. Ook wat de omvang betreft, lopen de eenheden sterk uiteen. De kleinste eenheid binnen deze brigade bestaat uit zo’n 80 militairen, de grootste uit ongeveer 550 mannen en vrouwen. Deze aantallen fluctueren soms, sommige eenheden zijn bij inzet groter dan hun zogenaamde vredessterkte, of draaien niet op volledige sterkte in verband met de bezuinigingen. Het gemiddelde aantal militairen per eenheid bij de 43^e brigade is ongeveer 225.

3.2.1.2 Leeftijd en loopbaan

Ook de tien commandanten vormen een gemêleerd gezelschap. Vijf van hen hebben de rang majoor, de andere vijf zijn luitenant-kolonel. De jongste is op het moment van dit onderzoek 37, de oudste drie commandanten zijn 48. De gemiddelde leeftijd van de tien is 44.

⁷⁹ Luitenant-generaal Berlijn heeft sinds kort luitenant-admiraal Kroon opgevolgd als chef defensiestaf.

⁸⁰ Bevelhebber der Luchtmacht, sectie Luchtmachtcommunicatie, *De Vliegende Hollander*, Den Haag nr 1 – 2004.

⁸¹ Stichting Maatschappij en Krijgsmacht, 1982, p. 29.

⁸² Zie ook paragraaf 2.6.1.

Allemaal zijn ze direct na hun middelbare schooltijd in dienst van defensie gekomen. Zes van hen zijn met hun dienstplicht bij de krijgsmacht begonnen, de andere vier zijn meteen na de middelbare school naar de Koninklijke Militaire Academie (KMA) of - School (KMS) gegaan. De eerste twee van hen kwamen in 1976 in dienst, de laatste kwam er in 1987 bij. Gemiddeld dienen de tien commandanten inmiddels 24 jaar bij defensie.

Van de tien commandanten zijn er negen ingezet bij uitzendingen. Alle negen zijn ze in Bosnië geweest. Vier van deze negen commandanten zijn daarnaast ook nog uitgezonden naar andere landen. De commandanten zijn zich op dit moment met hun eenheden allemaal aan het voorbereiden op naderende nieuwe uitzendingen, ofwel naar Bosnië, ofwel in het kader van het NRF, naar een nog onbekende bestemming.⁸³

Hoewel er langzaam maar zeker ook op de hogere niveaus bij de krijgsmacht enkele vrouwen zijn komen te werken, zijn de tien ondercommandanten van de 43^e gemechaniseerde brigade allemaal mannen.

3.2.1.3 Levensbeschouwelijke achtergrond

De tien commandanten hebben allemaal van huis uit een christelijke opvoeding gekregen. Twee van hen komen uit een Rooms katholiek gezin, de andere acht van protestantse huize. Ik zie geen reden om te veronderstellen dat aan deze verdeling een bepaalde oorzaak ten grondslag ligt. Drie commandanten noemen zichzelf gelovig en zijn actief betrokken bij een kerkelijke gemeente. Vijf commandanten geven aan wel gelovig te zijn, maar hieraan geen actieve uiting te geven door lid te zijn van een kerk of anderszins zich aan een gemeenschap te verbinden. Voor twee commandanten speelt noch het geloof, noch de kerk enige rol in hun leven. De levensbeschouwelijke achtergrond van de commandant hangt niet direct samen met de kerkgang tijdens oefeningen, maar daarover meer in paragraaf 3.3.8.

3.3 De algemene presentatie van de Geestelijke Verzorging

3.3.1 In verandering

Commandant B: Toen was het: voorbereiden op. En nu is het: inzetten bij.

Zoals in paragraaf 2.5.1 al naar voren kwam, is de krijgsmacht in het algemeen in de afgelopen vijftien jaar sterk veranderd. De opschorting van de dienstplicht in 1996 heeft daaraan bijgedragen. Maar met name de veranderde taakstelling sinds de gewijzigde politieke situatie door het wegvallen van de Berlijnse muur en door de huidige internationale strijd tegen het terrorisme, maken dat er aan het Nederlandse leger andere eisen gesteld worden, waardoor veranderingen noodzakelijk zijn geweest.

Op de vraag of de Geestelijke Verzorging in deze tijd voldoende is mee veranderd, geven alle commandanten een aarzelend maar positief antwoord. Aarzelend, omdat het merendeel van de commandanten zich in eerste instantie afvraagt in hoeverre zij zelf een beeld kunnen vormen van het totaal aan werkzaamheden van de Geestelijke Verzorging om dit te kunnen beoordelen.

Wat de opschorting van de dienstplicht betreft, is de grootste verandering bij de Geestelijke Verzorging vooral de intensiteit van het contact tussen de geestelijk verzorger en de

⁸³ Zie paragraaf 2.6.1.

militairen. In de tijd van de dienstplicht wisselde het personeel iedere tien maanden, en nu zitten mensen ongeveer drie jaar bij een eenheid. Dit maakt dat mensen elkaar beter leren kennen. Er komen soms andere problemen aan de orde, en er wordt meer in mensen geïnvesteerd. Volgens één van de commandanten moest de geestelijk verzorger er vroeger alleen maar voor zorgen dat de dienstplichtige militair zijn dienstdtijd fatsoenlijk doorkwam. Tegenwoordig moeten problemen wel degelijk opgelost worden, omdat mensen uiteindelijk langere tijd op een gezonde manier binnen de organisatie moeten kunnen functioneren. De begeleiding van militairen is daarmee niet zozeer anders geworden, als wel intensiever.

De dienstplichtige militairen hadden ook soms zo hun eigen redenen hadden om naar de Geestelijke Verzorging te gaan:

Commandant C: Kijk, met de dienstplichtigen was het zo dat er een heleboel mensen tegen hun zin in de organisatie zaten. En de geestelijk verzorger was juist iemand die een beetje buiten de organisatie stond, in de wereld stond. En een groot aantal mensen had de behoefte om daar dan mee een relatie op te bouwen, of mee te praten. Nu is het zo, het zijn allemaal mensen die ervoor gekozen hebben, men kijkt niet zo naar ontsnappingsmogelijkheden voor de geest.

De veranderde taakstelling brengt daarentegen wel grote veranderingen met zich mee voor de Geestelijke Verzorging. Kwamen militairen altijd al met persoonlijke vragen en problemen bij de geestelijk verzorger, nu is daar een heel terrein bijgekomen door de daadwerkelijke inzet van de Koninklijke Landmacht bij uitzendingen. Militairen hebben door de toepassing van de zogenaamde *opdrachtgerichte commandovoering* veel meer eigen verantwoordelijkheid gekregen. Bij deze wijze van commandovoering dienen militairen veel meer zelf te bepalen op welke wijze zij de aan hen gegeven opdracht uitvoeren.⁸⁴ Er wordt op alle niveaus veel meer van militairen verwacht dat zij hun eigen beslissingen nemen, en zij kunnen daar dus ook op aangesproken worden.

Commandant I: Als er van jou gevraagd wordt op een moment om te schieten, dan kun je je niet verschuilen: 'ja, mijn luitenant zei dat ik moest schieten'. Waarom heb jij afgedrukt? Er is veel meer eigen verantwoordelijkheid. Als de luitenant zei dat het moest, maar eigenlijk had het niet gehoeven, waarom heb je het dan toch gedaan? En dat zijn toch vraagstukken, in een paar seconden moet je dan 'ja' of 'nee' beslissen.

De daadwerkelijke inzet, kortom: het 'echte' werk, vraagt een andere voorbereiding waarbij ook de geestelijke verzorging een rol is gaan spelen. De ethische kant van oorlogsvoering is relevanter dan ooit te voren. Over de morele kant van het werk, over ethiek, verantwoordelijkheid en morele dilemma's moet je van te voren uitvoerig gesproken hebben, vinden de commandanten unaniem.

Commandant A: (over de ervaringen van een andere commandant) Hij moest twee jonge soldaten van 18, 19 jaar sturen om een massagraf te bewaken. Als je de mensen daar niet op voorbereidt, geestelijk, dan kun je eigenlijk wachten op de problemen.

De uitzendingen hebben effect op mensen en brengen specifieke problemen met zich mee, en de Geestelijke Verzorging is zich, volgens de commandanten, daarvan goed bewust. Het voorbereiden op uitzendingen - onder meer door de uitzendconferenties - het meegaan op uitzendingen en de nazorg zijn inmiddels vanzelfsprekende taken van de geestelijk verzorgers

⁸⁴ Doctrinecommissie van de Koninklijke Landmacht, 2000, p. 47.

geworden. Het is de Geestelijke Verzorging gelukt om in gesprek te blijven met de huidige militairen, wat volgens één van de commandanten op zich al een teken is dat de Geestelijke Verzorging genoeg is mee veranderd. Toch weten sommige andere commandanten niet zo zeker of de aanpassingen van de Geestelijke Verzorging aan de nieuwe omstandigheden wel al overal helemaal genoeg is. Het kan misschien ook nooit genoeg gebeuren. Over het voorbereidingstraject dat de Geestelijke Verzorging heeft ontworpen voor de naderende inzet van de hele brigade, zijn de commandanten in ieder geval enthousiast.

3.3.2 De Geestelijke Verzorging en de MDD

Commandant H: De dominee is helemaal onafhankelijk.

Het merendeel van de commandanten geeft aan dat de werkzaamheden van de Geestelijke Verzorging en de Maatschappelijke Dienst Defensie (MDD) in elkaars verlengde liggen. Een luisterend oor bieden, een goed gesprek voeren: sommige van de taken van de twee diensten overlappen elkaar. Toch noemen de commandanten in totaal zeven verschillen tussen de MDD en de Geestelijke Verzorging. Zes van de tien commandanten noemt als verschil dat de MDD er is voor praktische, concrete hulp, en de Geestelijke Verzorging zich richt op emotionele en geestelijke zaken. De MDD stippelt een duidelijk traject uit, met een van tevoren gesteld doel, terwijl bij de Geestelijke Verzorging het oplossen van problemen vaak niet het doel is. Voor vijf van die zes commandanten is dit het belangrijkste verschil tussen beide diensten.

De helft van de commandanten geeft daarnaast aan dat de Geestelijke Verzorging naast de commandolijn staat, en daarmee een onafhankelijke positie heeft. De MDDer bespreekt wat hem of haar ter ore komt met de commandant, of kan daar door de commandant naar gevraagd worden, terwijl het beroepsgeheim van de geestelijk verzorger garandeert dat alles wat hem of haar toevertrouwd wordt buiten de organisatie blijft. Maar één van de commandanten noemt dit als eerste verschil.

Twee commandanten noemen *medicalisering* als verschil tussen de beide diensten. Als je naar de MDD gaat dan heb je ook echt een probleem, is hun idee. Een gesprek met de geestelijk verzorger is vrijblijvender.

Commandant B: Als je in de MDD-kanalen zit (...) dan zit je onmiddellijk in het medische circuit. Bij de MDD ben je ook formeel geregistreerd als iemand die een probleem heeft. En ook, in mijn beleving, bekend bij de organisatie. En als je bij de GVer aankomt, is dat niet zo. En ik denk met name in de eerste fase als er iets is, en je eens met mensen wilt praten, is het heel prettig dat je niet meteen het idee hebt: 'ik ben patiënt'. Dat is wat mij betreft het meest wezenlijke verschil.

Deze vrijblijvendheid is voor sommige commandanten een expliciete reden om personeel eerder naar de Geestelijke Verzorging toe te sturen dan naar de MDD. Uit angst dat iemand door de MDD met verlof gestuurd zal worden, stuurt een aantal commandanten iemand liever naar de geestelijk verzorger. Een goed gesprek kan volgens hen vaak meer betekenen dan naar huis gestuurd worden om problemen op te lossen.

Naast de verschillende werkerterreinen van praktische en emotionele zaken, de onafhankelijkheid en de medicalisering, noemden vier commandanten de geloofsovertuiging waaruit de geestelijk verzorging werkt als belangrijk verschil tussen de beide diensten. Een enkeling noemde het feit dat de Geestelijke Verzorging ook met groepen werkt en de MDD alleen met individuele cliënten. Twee commandanten hadden het idee dat de MDD sneller

mensen verwijst naar de SIH (Sociaal Individuele Hulpverlening, de psycholoog). Tenslotte noemden ook twee commandanten als verschil het feit dat de geestelijke verzorging op het ‘niveau nul’⁸⁵ werkt, en daardoor makkelijker aanspreekbaar is en beter kan signaleren wat er speelt.

3.3.3 De taken van de GV

Commandant G: Weet je wat het is; de taken zijn niet meetbaar. Dat klopt ook wel, want GVers zijn hoofdofficieren allemaal, en een hoofdofficier stelt zich altijd een doel – dat doe ik ook – dat niet meetbaar is. Dan is het altijd goed. Dan kun je tenminste altijd zeggen: nou, we hebben er hard aan gewerkt. Alleen, het zijn vaak wel de belangrijke dingen. Mentale component training of saamhorigheid: het is heel belangrijk, maar niet meetbaar.

Gevraagd naar de taken van de Geestelijke Verzorging geven de commandanten een indrukwekkende lijst van wat zij de geestelijk verzorger zoal zien doen:

- Begeleiding
- Pastoraat
- Ethiek
- Signaleren
- ‘Er zijn’, aanwezig zijn
- Ondersteunen van commandanten
- Ziekenbezoek
- Ondersteunen bij overlijdensgevallen
- GV conferenties
- GV lessen
- Deel hebben aan het SMT
- Voorbereiden op uitzendingen
- Mee op uitzendingen
- Nazorgtraject na uitzendingen
- Kerkdiensten of ander vieringen leiden

Ondanks deze uitgebreide opsomming, heeft een aantal commandanten toch nog het gevoel dat zij niet volledig op de hoogte zijn van de activiteiten van de Geestelijke Verzorging, maar dat zij slechts een gedeelte daarvan kennen.

Het ‘er zijn’ wordt door de meeste commandanten genoemd en als uitermate belangrijk ervaren. De aanwezigheid van de geestelijk verzorger bij de manschappen en het kader wordt door de commandanten zonder uitzondering als positief ervaren. In het ‘gewoon aanwezig zijn’ van de geestelijk verzorger komen een aantal verschillende taken (ondersteuning, begeleiding, pastoraat, etc.) samen.

Het aan het denken zetten van mensen werd ook vaak door de commandanten genoemd. In de lessen ethiek, de kerkdiensten, of tijdens een spontaan praatje mensen prikkelen en zorgen voor een stukje bewustwording, is volgens de commandanten een van de belangrijkste taken van de Geestelijke Verzorging.

Wat *de* belangrijkste taak van de geestelijk verzorger is, hangt af van de omstandigheden. De taken dienen zich aan te passen aan de situatie waarin de eenheid zich bevindt:

⁸⁵ Zie ook paragraaf 2.4.3.2.

Commandant A: Nú is van mijn geestelijk verzorger de belangrijkste taak het voorbereiden van mensen. Dus een stuk ethische dilemma's. En op het moment dat we in november weg gaan dan heb ik een geestelijk verzorger misschien niet bij me, maar wel laten we zeggen *on call*, dan is zijn taak juist weer een stukje intermenselijk. Het is echt van de situatie afhankelijk.

3.3.4 De persoonlijkheid van de geestelijk verzorger

Commandant G: Ik heb nog nooit een sukkel meegemaakt bij de GV.

Met de stelling: 'de persoonlijkheid van de geestelijk verzorger is bepalend voor zijn functioneren' waren alle tien de commandanten het eens. Natuurlijk geldt dit voor alle functies binnen de Koninklijke Landmacht wel in meerdere of mindere mate, maar juist in de persoonlijke contacten die de geestelijk verzorger onderhoudt speelt dit een belangrijke rol. Die persoonlijkheid blijkt soms ook problemen op te leveren. Ondanks het feit dat het algehele beeld van dat de commandanten van de Geestelijke Verzorging hebben positief is, en zij het werk van de geestelijk verzorgers uitermate belangrijk vinden, heeft de meerderheid van de commandanten ook negatieve ervaringen met geestelijk verzorgers. Twee commandanten waarmee ik gesproken heb, kunnen het niet goed vinden met hun huidige geestelijk verzorger. Het is opmerkelijk dat zij ondanks dat de werkrelatie op dit moment dus niet optimaal is, toch groot belang hechten aan de aanwezigheid van de geestelijk verzorger bij hun eenheid, en aan de uitoefening van zijn taken. Dat de verschillen tussen de geestelijk verzorgers groot zijn, onderschrijven negen van de tien commandanten.

Commandant J: Ik vind dat er binnen de GV een ontzettend kwaliteitsverschil is. Als ik er een oordeel over mag geven, ik heb hele goede vrienden onder de GVers zitten (...). En ik heb ook GVers gezien die voor mijn gevoel hun eigen grootste klant zijn. Ik denk dat dat wel de helft is. Dat de helft van de GVers zelf de meeste behoefte heeft aan een geestelijk verzorger.

Niemand is het eens met de stelling: 'GVers zijn luie mensen die op een gemakkelijke manier geld verdienen', een uitspraak die ik tijdens mijn stage iemand heb horen doen. Toch zeggen zes commandanten wel ervaringen te hebben met geestelijk verzorgers met een dergelijke instelling.

Drie commandanten geven aan dat de grote vrijheid die geestelijk verzorgers hebben om vorm te geven aan hun werkzaamheden soms minder goed functionerende geestelijk verzorgers creëert. Volgens hen is er geen duidelijke controlerende instantie, is de taakomschrijving niet helder, en is er geen centraal aanspreekpunt om contact mee op te nemen als dingen niet goed verlopen. Eén van hen ergerde zich aan het feit dat de geestelijk verzorgers onderling het niet eens konden worden over beleidsmatige zaken, en daardoor de samenwerking met de legerleiding bemoeilijkten.

De negatieve ervaringen die de commandanten met de Geestelijke Verzorging hebben, zijn echter wel duidelijk in de minderheid. In het algemeen zijn de reacties van de commandanten zeer positief.

Commandant G : GVers zijn ook mensen.

3.3.5 De gezindte

Commandant H: Als zieltjes winnen het hoofddoel niet is, maakt het mij niet uit.

Alle commandanten geven aan dat het hen niet uit maakt of de geestelijk verzorger een dominee, een aalmoezenier of een humanistisch raadsman of –vrouw is. Met de pandit hebben ze nog geen ervaringen opgedaan, en vier commandanten zeggen dus ook dat ze dat niet kunnen beoordelen. De pandit wordt wel als iets exotisch gezien. Een aantal commandanten komt nog eens terug op het vorige thema: niet de gezindte is van belang, maar de persoonlijkheid van de geestelijk verzorger, daar gaat het om. Twee van de commandanten met een protestants christelijke achtergrond geven aan dat het hen als commandant niet uitmaakt wat voor achtergrond de geestelijk verzorger heeft, maar dat zij persoonlijk misschien toch wel het liefst iemand uit hun eigen traditie zouden willen. De commandanten zijn van mening dat iedere geestelijk verzorger op de hoogte zou moeten zijn van de verschillende religieuze tradities, hoewel hij of zij vanuit zijn of haar eigen achtergrond werkt. Over de manier waarop de geestelijk verzorgers omgaan met hun levensbeschouwelijke visie, zijn de commandanten in het algemeen erg tevreden:

Commandant H: Ze hebben altijd de boodschap in hun achterzak zitten, dat wel. Het zou gek zijn als dat niet zo was. Maar die trekken ze alleen maar tevoorschijn als iemand erom vraagt. En ik denk dat dat de kracht van de GV is; dat iedereen weet: ik kan er met problemen terecht, ik hoef niet zo nodig van een club te zijn, ik hoef überhaupt niet godsdienstig te zijn. Ik kan er wel gewoon naartoe stappen, en als ik wil, dan hoef ik het maar te vragen en dan komen ze wel. Dat is de kracht van de GVer.

3.3.6 Invloed

Commandant B: Ik denk dat de moreel van de manschappen en het kader bepaald wordt door de manschappen en het kader zelf. En niet door de GVer. Hij kan wel een hele belangrijke rol spelen in het signaleren van mogelijke problemen om het te verbeteren.

Acht van de tien commandanten hebben wel het idee dat de geestelijk verzorger ook direct invloed kan hebben op de moreel van de manschappen en het kader. Hoe groot deze invloed is, is niet altijd te zeggen. Eén van de commandanten is van mening dat de geestelijk verzorgers geen invloed op het moreel hebben. Hij vertelde dat het moreel van militairen bepaald wordt door dingen in zijn directe omgeving; zijn collega's, zijn uitrusting, wat hij te eten krijgt, veiligheid en gezelligheid. De geestelijk verzorger staat volgens hem te ver daarvan af, en heeft geen daadwerkelijk invloed op het moreel. Anderen denken daar anders over, en zijn van mening dat de aanwezigheid van de geestelijk verzorger juist op momenten dat het tegen zit weldegelijk uit kan maken voor de sfeer in de eenheid. Hoe groot de invloed van de geestelijk verzorger op het moreel van de eenheid is, hangt niet alleen van de werkzaamheden of persoonlijkheid van de geestelijk verzorger af, maar wordt voor een deel ook bepaald door de omstandigheden.

Commandant F: Als je bij een uitzending iets meemaakt dat een impact heeft op je eenheid, bijvoorbeeld als je mensen verliest, dan kan de GVer daar een geweldig stuk sturende begeleiding in hebben. En als je dat niet hebt, kan het ten koste gaan van je eenheid. In het geval waar ik het over had, van het overlijden van een soldaat van mijn eenheid, waarin dominee X het fantastisch deed, en de wijze waarop er met mensen gesproken is, en daarna in de lessen GV nog een keer, en de begrafenis zelf... Ja, dat heeft zeker zijn meerwaarde, dat kun je als commandant niet alleen. Maar dat is wel situationeel

afhankelijk. Als je dit soort situaties niet hebt, dan zal de invloed niet zo groot zijn. Er moeten wel redenen voor zijn.

3.3.7 Samenwerking

Commandant E: Ik zou eigenlijk willen kunnen zeggen: dit is mijn dominee.

Drie commandanten willen helemaal niets veranderd zien in de samenwerking met de geestelijk verzorger, zij zijn helemaal tevreden. De twee commandanten die momenteel geen goede band met de geestelijk verzorger van hun eenheid hebben, zouden dat natuurlijk veranderd willen zien. Samen met één van de commandanten die niets wil veranderen, zijn zij van mening dat de samenwerking te veel af hangt van de persoonlijkheid van de geestelijk verzorger.

De vijf commandanten die wel iets veranderd willen zien in de samenwerking met hun geestelijk verzorger, geven daarbij min of meer dezelfde zaken aan. Zo zouden zij graag willen dat de eenheid zijn 'eigen' geestelijk verzorger zou hebben, iemand die alleen verbonden zou zijn aan hun eigen eenheid, en niet gedeeld hoeft te worden met ander eenheden. De samenwerking zou intensiever mogen. Commandant E vindt bijvoorbeeld dat er te weinig geestelijk verzorgers zijn. Ook commandant I zou willen dat de geestelijk verzorger alleen van hem zou zijn. Om de band met de eenheid te versterken, en de afstand tussen de geestelijk verzorger en de manschappen te verkleinen, is dat noodzakelijk. Commandant I zou ook graag zelf zijn eigen geestelijk verzorger willen uitzoeken, zodat hij iemand zou kunnen kiezen die bij hem past, en die dezelfde ideeën heeft over het welzijn van de eenheid.

Commandant C zou willen dat de Geestelijke Verzorging meer zichtbaar zou zijn, met name op de kazerne. Hij zou meer aanwezig moeten zijn, ook tijdens oefeningen. Maar ook hier speelt de moeilijkheid een rol, dat de geestelijk verzorger ook betrokken moet zijn bij een andere eenheid. Hij deelt deze mening met commandant H: gewoon binnenstappen bij de eenheid gebeurt wel, maar niet genoeg. Kortom; de commandanten die veranderingen in de samenwerking zouden wensen, willen voornamelijk een intensievere samenwerking met hun geestelijk verzorger.

Ook commandant J zou willen dat de geestelijk verzorger nog meer betrokken zou zijn bij zijn eenheid. Hij concludeert dat de ruimte die de geestelijk verzorger heeft omdat hij niet in de bevelsstructuur zit, soms ook leidt tot een vrijblijvend optreden dat niet wenselijk is. Deze vrijblijvendheid werkt ook door in de manier waarop de geestelijk verzorgers met elkaar samenwerken. Commandant J zou ook de organisatiestructuur van de Geestelijke Verzorging graag veranderd willen zien.

Commandant J: Als er binnen het bureau GV alleen maar geruzied wordt tussen alle disciplines wie er nou brigadeaanspreekpunt is, dan is op dat moment de kous af. Want als jullie niet met z'n drieën, vieren of vijven één stem naar buiten kunnen brengen, dan hebben we vijf GVers als aanspreekpunt, en dan hebben we al een vergadering op zich. Dat is dus een stukje structuur waarvan ik zeg... dat is eigenlijk te gek voor woorden. En dat constateer ik eigenlijk niet alleen hier, dat was in X ook.

3.3.8 De vieringen

Commandant A: Je moet geen viering plannen op het moment dat wij aan het vechten zijn. Dat is geen haalbare optie.

Het zou te verwachten zijn, dat de commandanten die kerkelijk betrokken zijn ook tijdens oefeningen de vieringen bezoeken, en dat de commandanten die niet kerkelijk zijn, ook niet naar de vieringen gaan. Deze logica gaat echter niet op.

Commandant	Religieus, kerkelijk betrokken	Bezoekt vieringen tijdens oefening	Bezoekt vieringen tijdens uitzending
A	ja, nee	nee	nee
B	ja, nee	ja	n.v.t.
C	ja, nee	ja	ja
D	ja, nee	nee	ja
E	ja, ja	ja	ja
F	ja, ja	nee	nee
G	nee, nee	nee	ja
H	ja, ja	ja	ja
I	nee, nee	nee	nee
J	ja, nee	ja	ja

Kerkelijke betrokkenheid is niet vanzelfsprekend een aanleiding om ook tijdens een oefening naar de vieringen te gaan. Het lijkt alsof de enige conclusie die uit bovenstaand overzicht getrokken kan worden, is dat de twee commandanten voor wie levensbeschouwing geen enkele rol in hun leven speelt daarom ook de vieringen niet bezoeken. Voor de andere acht is er geen logisch verband aan te wijzen. Dit komt, omdat de eigen religiositeit niet altijd de belangrijkste reden lijkt te zijn om de vieringen te bezoeken. De commandanten gaan om andere redenen: een rustmoment in de hectische oefening, even alleen met jezelf bezig kunnen zijn, bezig zijn met thema's en levensvragen die je juist als commandant ook regelmatig tegenkomt, tijd voor bezinning. Eén van de commandanten die het momenteel niet goed met zijn geestelijk verzorger kan vinden, gaat daardoor momenteel niet naar de vieringen tijdens oefeningen, hoewel hij dat voorheen altijd wel heeft gedaan.

Alle commandanten zorgen ervoor dat de mensen die naar de viering willen, daartoe de mogelijkheid krijgen. Er wordt vervoer geregeld als dat nodig is, en de militairen die naar de viering willen, worden vrijgesteld van hun werkzaamheden. Vaak draaien de oefeningen op zondag op een lager pitje, waardoor mensen ook gemakkelijker even weg kunnen. Twee commandanten (overigens beiden niet kerkelijk betrokken) stimuleren hun mensen ook daadwerkelijk om naar de vieringen toe te gaan, omdat ze de verdiepende functie die de diensten hebben juist voor de soldaten / korporaals erg belangrijk vinden:

Commandant G: Ik vind; jonge mensen zijn vaak alleen maar bezig met: hoe groot is mijn auto, en die jongens van: welke meid ga ik dit weekend versieren. Dat is allemaal prima, maar dan kun je ook op een gegeven moment kijken, of je ze mee kunt krijgen. Want bij de GV komen toch vaak levensbeschouwelijke onderwerpen aan bod, vaak praktisch gericht op die jongens - de meeste GV's hebben daar ervaring in - zodat ze toch eens een beetje over zaken gaan nadenken.

Acht van de tien commandanten zeggen dat het hen altijd lukt om in het programma van de oefening ruimte te maken voor een viering. Twee commandanten geven aan dat dat hen niet

altijd lukt, hoewel ze het wel graag zouden willen. Soms lukt het niet om de druk tijdens een oefening op zondag minder groot te maken, en kan de oefening niet zomaar stil gelegd worden omdat er mensen naar de viering willen.

Gaan tijdens oefeningen vijf van de tien commandanten naar de vieringen, tijdens uitzendingen zijn dat er meer: zes van de negen commandanten die uitgezonden zijn geweest, gingen tijdens hun uitzending naar de vieringen. Deze vieringen hebben volgens hen dan ook weer een enigszins andere functie dan tijdens een oefening.

Het rustmoment is tijdens een uitzending nog belangrijker dan tijdens een oefening, alleen al omdat je wel twee of drie weken achter elkaar door kunt rennen, maar dat je dat onmogelijk zes maanden vol kunt houden. Zes maanden op een base maakt ook dat de vieringen een afwisseling vormen op de dagelijkse sleur. Met name in uitzendgebieden waar verveling een grote vijand is, speelt dat een rol. Maar als de spanning in het uitzendgebied oploopt, is dat voor veel militairen ook juist weer een reden om de vieringen te bezoeken. Als de druk groter wordt, de omstandigheden verslechteren en mensen meer op elkaar aangewezen worden, ontstaat er ook meer behoefte aan bepaalde ankerpunten. Onzekerheid maakt de behoefte om deel te nemen aan de vieringen groter.

Tenslotte speelt de band die de geestelijk verzorger met de manschappen en het kader heeft een rol bij het bezoeken van de vieringen. Tijdens uitzendingen is die band in het algemeen hechter. De contacten zijn intensiever, de geestelijk verzorger is duidelijker aanwezig, en kent de mensen van zijn eenheid vaak beter. Als je net nog samen met de geestelijk verzorger hebt gegeten, of op het terras hebt gezeten, ga je volgens één van de commandanten ook sneller naar zijn vieringen toe.

3.4 De vrijplaatsfunctie – zorgverlening

3.4.1 Aanwezigheid

Commandant J: Een vliegende kraai vangt altijd wat.

Zonder uitzondering vinden de commandanten het belangrijk dat de geestelijk verzorger aanwezig is bij de manschappen en het kader tijdens hun werkzaamheden. Het ‘er zijn’, aanwezig zijn, zomaar even binnen komen lopen en rondlopen op de kazerne wordt als een van de belangrijkste taken van de Geestelijke Verzorging gezien. Het is noodzakelijk om te kunnen signaleren wat er zoal leeft onder de militairen. De geestelijk verzorger is makkelijker aanspreekbaar, en het werken op ‘niveau nul’ functioneert alleen als de geestelijk verzorger ook daadwerkelijk met de eenheid optrekt. Het is voor veel mensen een grote stap om daadwerkelijk de geestelijk verzorger op te zoeken op zijn bureau, terwijl er in de wandelgangen heel eenvoudig over allerlei onderwerpen gesproken kan worden. Een paar commandanten vinden dat hun geestelijk verzorger nog wel meer zichtbaar en aanwezig zou mogen zijn. Ook hier geldt weer dat de geestelijk verzorgers meerdere eenheden als hun werkterrein hebben.

Het belang van de aanwezigheid van de geestelijk verzorger tijdens oefeningen, wordt door de commandanten als nog groter gezien dan de aanwezigheid op de kazerne:

Commandant F: Ik zou het kwalijk vinden als ze niet kwamen op een oefening. Dat zijn namelijk de operationele omstandigheden waarin een militair zijn werk doet. Het is leuk om hier in een warm lokaal te zitten en een leuk verhaal op te hangen, maar als je in het donkere dierenbos zit, dan wordt het wel even anders. En als de weersomstandigheden wat

tegenzitten, dan worden de mensen ook triest. En dan is het met name de rol van de GVer dat hij ook in die trieste omstandigheden eens een keer hun verhalen wil aanhoren. Dat is van wezenlijk belang.

Tijdens oefeningen worden ook de geestelijk verzorgers niet gehinderd door administratieve bezigheden of ander kantoorwerk, en kunnen zij zich helemaal op de eenheid richten die aan het oefenen is. Dit wordt door de commandanten erg gewaardeerd. Het contact is intensiever tijdens een oefening, er wordt veel meer gedeeld dan op de kazerne. Er komen ook andere vragen en problemen aan de orde, wanneer mensen twee of drie weken van huis zijn. Ook de operationele omstandigheden maken een oefening volstrekt anders dan de kazerne situatie. Als een geestelijk verzorger alleen maar van achter zijn bureau contact heeft met de mensen van zijn eenheid, is dat een heel ander contact dan wanneer hij of zij deelt in de omstandigheden. Als de geestelijk verzorger het ook koud heeft, ook natgerend is, ook tot zijn knieën in de modder staat, ook in een puppentje slaapt, en ook al de hele nacht wakker is, schept dat een band, en maakt dat dat de geestelijk verzorger ook daadwerkelijk iets kan betekenen voor de militairen. De geestelijk verzorger die dat doet, die deelt in de omstandigheden van zijn eenheid, wordt bijzonder gewaardeerd - niet alleen door de commandanten, maar ook door de manschappen.

De aanwezigheid van de geestelijk verzorger is tijdens een uitzending weer anders. De geestelijk verzorger is dan nog meer betrokken bij de uitgezonden militairen, en is beter op de hoogte van het besluitvormingsproces. De geestelijk verzorger en de militairen zijn op elkaar aangewezen, vierentwintig uur per dag, soms zes maanden lang. Op de base is hij of zij herkenbaar en gemakkelijk aanspreekbaar.

Commandant J: De GVer die we meenemen op uitzending, kan geen kant op. Dat is ons voordeel.

Ook komen problemen die tijdens de relatief korte oefeningen verborgen zijn gebleven soms tijdens een uitzending wel aan het licht. Het lang van huis zijn brengt zijn eigen problematiek met zich mee. Daarnaast zorgt de operationele situatie soms voor spanning en onzekerheid. Hoe goed de werkelijkheid tijdens oefeningen ook wordt nagebootst, het blijft simulatie, en in het uitzendgebied gaat het er ineens echt om. Ook dat is van invloed op de werkzaamheden van de geestelijk verzorger, en maakt zijn of haar aanwezigheid anders dan die op de kazerne of tijdens oefeningen. Het is voor mensen ook belangrijk om te weten dat er zorg- en hulpverlening aanwezig is. Het is een geruststellende gedachte dat er niet alleen binnen een zeer korte tijd medische zorg gegeven kan worden, maar dat er ook als je emotioneel in de problemen komt direct hulp beschikbaar is. De uitzendingen zijn het uiteindelijke doel van de eenheden, en daarmee ook een kerntaak van de geestelijk verzorgers.

Maar om de geestelijk verzorgers alleen in te zetten bij uitzendingen, en verder niet meer op de kazerne of tijdens oefeningen te laten werken, vindt niemand van de commandanten een goed idee.

Commandant H: Vertrouwen moet groeien, dat kun je niet even in het vliegtuig opbouwen.

De commandanten noemen drie redenen waarom het niet mogelijk is om de geestelijk verzorgers slechts in te zetten bij uitzendingen. Op de eerste plaats vinden zij dat er een band moet ontstaan tussen de geestelijk verzorger en de eenheid waaraan hij of zij is verbonden. Die vertrouwensrelatie moet groeien, en daarvoor is tijd nodig. De militairen moeten er gewend aan raken dat de geestelijk verzorger er is, en dat ze daar terecht kunnen wanneer zij daar behoefte aan hebben. Er wordt binnen de Koninklijke Landmacht gebruik gemaakt van

het beginsel *organize and train as you fight*,⁸⁶ een principe dat ervan uitgaat dat je zoveel mogelijk moet oefenen zoals de situatie zich in werkelijkheid voor zou kunnen doen. Bij het nabootsen van de uiteindelijke inzet, hoort dus ook de aanwezigheid van de verschillende hulp- en zorgverleners, waaronder de Geestelijke Verzorging.

Op de tweede plaats staat het feit dat ook de geestelijk verzorger van zijn of haar kant de oefensituatie nodig heeft. Wederom voor het opbouwen van de vertrouwensrelatie die hij of zij met de eenheid heeft, maar ook om te leren onder welke omstandigheden de militairen hun werk uitoefenen. Een gezamenlijk traject van voorbereiding op de uitzending is dus niet alleen voor de militairen, maar ook voor de geestelijk verzorger noodzakelijk.

De derde reden tenslotte die de commandanten aandragen om de geestelijk verzorger ook op de kazerne te houden, is dat hij of zij met zijn of haar werkzaamheden daar ook een duidelijke toegevoegde waarde heeft. De lessen militaire ethiek, de GV lessen, de conferenties, maar ook de pastorale en de signalerende functie zijn ook daar van groot belang voor het welzijn en goed functioneren van de militairen op alle niveaus.

3.4.2 Doorverwijzen van personeel

Commandant B: Ik begin altijd met de GV.

De tien commandanten verwijzen allemaal wel eens iemand door naar de Geestelijke Verzorging. De redenen daarvoor verschillen.

De persoonlijkheid van de geestelijk verzorger speelt ook hier weer een rol. De commandant die het goed met zijn geestelijk verzorger kan vinden, en hem hoog inschat, stuurt gemakkelijk iemand naar de Geestelijke Verzorging toe. Maar er spelen ook andere zaken mee. De verschillen tussen de MDD en de Geestelijke Verzorging⁸⁷ spelen ook hier een rol. Sommige commandanten kiezen ervoor mensen naar de geestelijk verzorger te sturen, omdat ze het idee hebben dat een goed gesprek meer kan opleveren in die specifieke situatie dan te snelle praktische maatregelen, zoals het naar huis sturen van een militair.

Ook het feit dat de geestelijk verzorger geen deel uit maakt van het systeem, en dus buiten de commandolijn staat, is soms een reden om iemand naar de geestelijk verzorger te sturen, en niet naar een van de andere hulpverlenende instanties. De gesprekken met de geestelijk verzorger zijn daardoor vrijblijvender, en de geestelijk verzorger heeft alleen belang bij het welzijn van de individuele militair, en niet bij dat van de organisatie. Daarbij hebben veel mensen van de MDD toch wat meer het beeld dat daar alleen mensen komen met grote problemen, dan dat dat bij de Geestelijke Verzorging het geval is.

Vijf commandanten geven aan dat ze vooral kijken naar de aard van het probleem waarmee iemand komt. Praktische, financiële en andere oplosbare problemen sturen ze door naar de MDD, emotionele en geestelijke vraagstukken verwijzen ze door naar de geestelijk verzorger van de eenheid. Tenslotte noemen twee van de commandanten daarnaast ook de beschikbaarheid. De zorgverlener die toevallig op het moment dat er iemand nodig is aanwezig is, is degene naar wie de commandant iemand zal doorverwijzen. Voor vragen en problemen van religieuze of levensbeschouwelijke aard is de voorkeur voor het inschakelen van de geestelijke verzorger vanzelfsprekend.

⁸⁶ Doctrinecommissie van de Koninklijke Landmacht, 2000, p. 47.

⁸⁷ Zie paragraaf 3.3.2.

3.4.3 Zelf te rade bij de Geestelijke verzorging

Commandant A: Soms mis ik als militair bepaalde *tools*. Je hebt wel je opleiding gehad, je hebt je ervaringen, maar die zijn anders als die van de GVer.

Hoewel de commandanten er allemaal van overtuigd zijn dat het heel gewoon is om hulp te zoeken als je eens emotioneel in de knoop komt te zitten, reageren ze in eerste instantie toch aarzelend wanneer ik vraag of ze zelf wel eens te rade gaan bij de geestelijk verzorger. Twee commandanten geven aan dat ze nog nooit zelf bij de Geestelijke Verzorging hebben aangeklopt. Gewoon, omdat de situatie zich nooit heeft voorgedaan. Maar ook omdat ze met hun collegae en met hun thuisfront veel kunnen delen, en ze er daardoor geen behoefte aan hebben ook nog met de geestelijk verzorger van gedachten te wisselen.

Bij de andere acht ontstaat er een onderscheid tussen te rade gaan als commandant en op persoonlijke titel. Als commandant doen zij af en toe een beroep op de geestelijk verzorger. De commandanten op dit niveau hebben een relatief eenzame functie. Boven hen staat de brigadegeneraal, waarmee de afstand redelijk groot is, en binnen hun eigen eenheid zijn zij de eindverantwoordelijken, waardoor ze ook niet altijd hun zorgen of onzekerheden met ondergeschikten kunnen delen. De geestelijk verzorger speelt hierin voor een aantal commandanten een belangrijke rol. Om eens te overleggen hoe iets het beste aangepakt kan worden, om zich te toetsen en te spiegelen, om advies te vragen, om te overleggen over wat er leeft in de eenheid, om eens over jezelf te kunnen praten en over je leven.

Op mijn vraag of zij niet alleen als commandant maar ook als persoon wel eens te rade zijn gegaan bij de geestelijk verzorger, vertellen vier commandanten hoe zij in hun loopbaan mensen hebben verloren bij oefeningen, uitzendingen, en zelfs gewoon op de kazerne, en welke rol de geestelijk verzorger op dat moment in hun leven heeft gespeeld.

Commandant F: Ik heb inderdaad een situatie gehad dat één van mijn soldaten overleden is (...). En ik moet zeggen dat ik toen heel veel steun heb gehad aan de toenmalige GVer die ik toen bij me had. Die heeft ook de dienst geleid van de begrafenis. Ja... daar heb ik wel een paar goede gesprekken mee gehad.

Een van de commandanten vertelde dat er met de geestelijk verzorger waarbij hij ooit te rade ging na het overlijden van iemand uit zijn eenheid zo'n bijzondere band ontstond, dat hij uiteindelijk zelfs het huwelijk van de commandant heeft ingezegend.

Naast de vier commandanten die bij het overlijden van mensen uit hun eenheid hulp zochten bij hun geestelijk verzorger, geven drie andere commandanten ook aan dat zij op bepaalde momenten wel eens persoonlijke vragen en problemen met de geestelijke verzorger hebben gedeeld.

3.5 De kritische functie - signaleren en adviseren

3.5.1 Beleidsvergaderingen

Commandant B: Hij is altijd welkom. (...) Heeft hij altijd een hele directe inbreng? Nee. Maar hij weet wat er speelt, en ik verwacht ook (...) dat op het moment dat er dingen zouden zijn waar hij het niet mee eens zou zijn, dat hij – zowel op de kazerne als in operationele omstandigheden – dat hij dat ook zegt. En dat kan hij alleen als hij weet wat er speelt. Als hij weet waardoor beslissingen tot stand komen.

Slechts bij één van de eenheden waar ik op bezoek ben geweest, is de geestelijk verzorger regelmatig aanwezig bij beleidsvergaderingen en stafoverleg. Maar ook daar geldt, net als bij

vijf andere eenheden dat dat bemoeilijkt wordt door het feit dat de geestelijk verzorger aan meerdere eenheden verbonden is. Vier van de tien commandanten vinden het wel belangrijk dat de geestelijk verzorger (af en toe) aanwezig zou zijn bij beleidsvergaderingen, om te weten wat er leeft. En, voegt één van die commandanten daaraan toe, om de commandanten en ondercommandanten in de gaten te houden.

De andere zes commandanten vinden het genoeg dat de geestelijk verzorger op de hoogte gehouden wordt van beslissingen die genomen worden, en dat hij wordt uitgenodigd wanneer er onderwerpen aan de orde komen die specifiek van toepassing zijn op het werkterrein van de Geestelijke Verzorging, zoals bepaalde personeelszaken. Overleg over de dagelijkse gang van zaken op de kazerne levert volgens hen voor de geestelijk verzorger toch geen relevante informatie op, en het is dus zonde van de tijd als de geestelijk verzorger wel bij het stafoverleg aanwezig zou zijn. Wat wel van belang is voor de geestelijk verzorger komt immers ook al in het Sociaal Medisch Team (SMT) aan de orde. En bovendien heeft de geestelijk verzorger volgens twee van deze zes commandanten toch geen inbreng waar het gaat om beleidszaken, dus heeft hij ook in het stafoverleg eigenlijk niks te zoeken:

Commandant I: Nee, hij maakt geen deel uit van de staf. Dus ik denk ook niet dat zijn invloed tot andere beslissingen zou leiden. Die rol is te beperkt, echt in de marges.

Tijdens uitzendingen is het overigens wel gebruikelijk dat de geestelijk verzorger aanwezig is bij de beleidsvergaderingen.

3.5.2 De GV en het Sociaal Medisch Team

Commandant E: Een dominee is geen soldaat.

Een dominee is geen soldaat, en heeft dus een andere kijk op sommige dingen dan de militairen zelf. Hij heeft zijn eigen invalshoek, en daarmee een toegevoegde waarde binnen het Sociaal Medisch Team (SMT). Het werkterrein van de geestelijk verzorger is een andere dan dat van de MDD, de personeelsfunctionaris of de arts. Natuurlijk overlappen die terreinen elkaar soms, maar voor specifieke vragen en problemen is de geestelijk verzorger de aangewezen persoon.

Commandant J: Een van de winkels waarbij iemand kan gaan shoppen voor geestelijke hulp is de GVer.

Het complete aanbod van hulp- en zorgverleners is voor negen van de tien commandanten de belangrijkste reden waarom zij vinden dat ook de Geestelijke Verzorging in het SMT thuis hoort. Een aantal commandanten noemt het SMT ook als een goede gelegenheid voor de geestelijk verzorger om op de hoogte te blijven van wat er zoal met mensen aan de hand is, zodat ze weten waar ze eventueel op bezoek zouden kunnen gaan, of anderszins actie zouden kunnen ondernemen. Volgens commandant H is de aanwezigheid van de geestelijk verzorger bij het SMT ook heel belangrijk omdat hij of zij een relativerende functie kan hebben omdat niet de organisatie maar het welzijn van de individuele militair zijn of haar belang is. De commandant, de MDDer, de personeelsfunctionaris en de arts kijken naar het personeelsbudget, een OTAS sterkte, een quotum – kortom, de door hogerhand bepaalde regelingen en restricties betreffende het personeel waaraan zij zich proberen te houden. Zij zouden daardoor wanneer iemand niet optimaal functioneert bijvoorbeeld sneller kunnen besluiten om iemand de laan uit te sturen. Juist de geestelijk verzorger kan in zulke gevallen

beter relativeren, en af en toe aan de rem trekken. Commandant H ziet het gevaar dat het anders al snel een zaak tussen de commandant en de personeelsdienst zou kunnen worden, en dat de andere visie van de geestelijk verzorger daar een belangrijke toevoeging bij is. De geestelijk verzorger is ook een belangrijk voorportaal van het SMT. Doordat hij of zij als enige van de zorgverleners op de ‘nulde lijn’ functioneert, is voor sommigen de drempel om hem of haar aan te spreken lager. Zo komen er ook medische, maatschappelijke of psychologische problemen via de geestelijk verzorger in het SMT terecht, waar de specialisten op die gebieden de zorg verder op zich kunnen nemen. Eén van de commandanten vindt dat in het SMT alleen mensen besproken worden die al daadwerkelijk in een traject van hulpverlening zitten, en dat de geestelijk verzorger alleen uitgenodigd zou moeten worden wanneer er specifiek religieuze of emotionele zaken aan de orde zijn.

3.5.3 Een kritisch standpunt

Commandant B: Als je zo’n mooie thermometer hebt, waarom doe je er dan niets mee?

Bijzonder grootmoedig zeggen alle tien de commandanten direct dat zij van mening zijn dat iedereen, en dus zeker ook de geestelijk verzorger, kritiek op hen moet kunnen hebben, omdat zij daar alleen maar hun voordeel mee kunnen doen. Bij zeven van hen volgen er echter toch ook een aantal kleinere of grotere voorwaarden. Commandant A vindt het prima als de geestelijk verzorger kritiek op hem heeft, maar hij moet dan wel met goede argumenten komen. Ook commandant B vindt een kritisch standpunt belangrijk; hij ziet de geestelijk verzorger ook echt als adviseur waar je je voordeel mee kunt doen. Het hangt natuurlijk wel af van de persoon, maar als het een goede geestelijk verzorger is, dan is de toetsing heel belangrijk.

Ook commandant D staat open voor kritiek van zijn geestelijk verzorger. De commandant die het allemaal zo goed weet, daar gelooft hij niet in. Maar tot het moment dat een beslissing genomen is, daarna heeft kritiek ook geen zin meer. Dan moeten alle neuzen dus alsnog dezelfde kant op. Commandant E vindt dat de geestelijk verzorger best een kritisch standpunt mag innemen, als het maar niet over inzet en operatie gaat. Kritiek waar het het werkterrein van de Geestelijke Verzorging betreft, dus over intermenselijke verhoudingen of werkdruk is prima, maar de geestelijk verzorger moet natuurlijk niet op de stoel van de commandant willen zitten. Commandant H vindt de kritiek van zijn geestelijk verzorger belangrijk:

Commandant H: Daar is de GVer ook voor; om op het juiste moment aan de rem te trekken.

Het hangt natuurlijk wel een beetje van de omstandigheden af, maar er is altijd wel een moment te vinden waarop er ruimte gemaakt kan worden om naar de ideeën van de geestelijk verzorger te luisteren. Ook bij commandant J wordt er geluisterd naar de argumenten van de geestelijk verzorger. De geestelijk verzorger is ook bij deze commandant een volwaardig adviseur, met een eigen inbreng. Het gaat daarbij wel weer om de persoon die het zegt, en wat deze tot nu toe heeft waargemaakt. Commandant I is het meest uitgesproken in de voorwaarden waaraan volgens hem kritiek van de geestelijk verzorger zou moeten voldoen. Hij moet het belang van de organisatie dienen:

Commandant I: GVeren moeten er zijn voor de organisatie, daarom hebben we ze ook binnen gehaald, en moeten commandanten ondersteunen. (...) Ik vind dat de GVer waakzaam moet zijn, en kritisch mag zijn, maar uiteindelijk bepalen wij als organisatie wat we doen.

Op mijn vraag of dat iets anders is dan blind achter de commandant aanlopen, antwoordt de commandant van wel. Natuurlijk mag de geestelijk verzorger zeggen wat hij of zij ervan vindt, ook als dat tegen de ideeën van de commandant ingaat. Maar uiteindelijk beslist de commandant, en moet de geestelijk verzorger zich aan die commandant aanpassen. Een extra reden waarom deze commandant graag zelf zijn geestelijk verzorger zou willen uitzoeken.

Naar aanleiding van de reacties van de commandanten deed ik een opvallende constatering: De drie commandanten (C, F en G) die geen voorwaarden noemen, en die de kritiek van de geestelijk verzorger alleen maar als een voordeel, een belangrijke toetsing en een serieus advies beschouwen, zijn toevallig (?) de drie oudste commandanten, ieder 48 jaar. De twee commandanten (D en I) die de zwaarst wegende voorwaarden hebben, en nadrukkelijk aangeven dat uiteindelijk de geestelijk verzorger zich moet aanpassen aan de beslissing van de commandant, zijn de twee jongsten, van 37 en 38 jaar. Maar of leeftijd daadwerkelijk het openstaan voor kritiek vergemakkelijkt, is natuurlijk een sociaal psychologisch onderzoek op zich...

3.6 De dienende functie – vorming en toerusting

3.6.1 Militaire ethiek

Commandant J: Wie zou het anders moeten doen?

De vraag of de Geestelijke Verzorging verantwoordelijk zou moeten zijn voor de lessen militaire ethiek, deed bij alle commandanten veel stof opwaaien. Het woord *verantwoordelijkheid* ligt bij hen blijkbaar nogal gevoelig. Er is immers uiteindelijk maar één iemand daadwerkelijk verantwoordelijk, en dat is de commandant zelf. Maar nadat mij dat tien keer duidelijk werd gemaakt, bleek dat zeven commandanten toch ook hier een belangrijke taak voor de Geestelijke Verzorging zien weggelegd.

Commandant B: Want iedere commandant is verantwoordelijk voor de opleiding en training van zijn mensen. En bij opleiding en training behoort behalve kunnen schieten met een wapen, ook eens een keer praten over in welke omstandigheden je dat wapen zou gebruiken, en wanneer wel of niet. En praten over: wat is nou een misdad en wat niet.

Een aantal commandanten vindt het belangrijk dat de lessen ethiek gegeven worden door iemand die niet in de commandantenlijn staat, en daardoor onafhankelijk is. Anderen vinden de geestelijk verzorger de aangewezen persoon om deze lessen te geven, omdat hij of zij tijdens zijn of haar studie meer over ethiek geleerd heeft dan de gemiddelde officier. Sommige commandanten weten zelf ook niet goed wat ze met die lessen ethiek aan moeten. Het nieuwe boek van Baarda en van Iersel, *Militaire Ethiek*, dat in 2002 is uitgekomen biedt voor hen wel wat meer houvast, maar het op de huidige grondige wijze omgaan met ethische dilemma's en besluitvormingsmodellen is nog relatief nieuw. Juist voor deze commandanten komt het goed uit dat de Geestelijke Verzorging zich hiervoor wil inzetten.

Drie commandanten vinden de militaire ethiek uitsluitend iets van de commandant. De geestelijk verzorger zou alleen als adviseur ingezet kunnen worden bij specifieke onderwerpen waarbij meer de humanitaire in plaats van de militaire kant aan de orde komt. Eén van hen vertelt dat hij ethiek eenvoudigweg te belangrijk vindt om aan iemand anders over te laten, en hoe hij in iedere oefening nadrukkelijk enkele ethische vraagstukken mee laat

spelen. Maar hij geeft zelf ook aan, zich wel erg uitvoerig in de materie verdiept te hebben, en daarin misschien ook wel een uitzondering te zijn op de andere commandanten.

3.6.2 *GV lessen*

Commandant I: Als er geen sport op het rooster zou staan, zou me dat eerder opvallen.

Prioriteiten stellen is misschien wel de kerntaak van de commandant op de kazerne. Eén van de tien commandanten die ik sprak, vertelde dat hij 900 uur per jaar tekort zou komen als hij alles zou doen wat hij zou willen en wat hem gevraagd wordt. Maar naast de oefeningen, het intensieve opleiding- en trainingstraject, het onderhoud, sporten, en alle andere verplichtingen, moet er in het rooster ook nog plaats gemaakt worden voor de GV lessen. Het lukt de meeste commandanten wel om ruimte daarvoor te maken en deze lessen in te roosteren. Zeker met de naderende uitzending, vinden zij het juist nu erg belangrijk. Soms is het maken van de roosters de taak van ondercommandanten, maar ook dan letten de commandanten op, of er tijd vrijgemaakt wordt voor de GV lessen en de conferenties. Twee commandanten geven aan dat het soms echt niet gaat, of toch aan hun aandacht ontsnapt, ondanks dat ze het wel belangrijk vinden. Maar er zijn veel dingen die ze belangrijk vinden.

Overleg over de inhoud van het lesprogramma vindt er niet altijd plaats. Twee commandanten vertellen dat zij altijd meedenken over het programma, en dat zij dat ook belangrijk vinden. Soms gebeurt het wel met de ondercommandanten. Drie commandanten geven aan dat ze niet te veel willen sturen, uit angst dat de geestelijk verzorger dan zijn onafhankelijke positie verliest. Zij willen de geestelijk verzorger juist vrij laten in zijn of haar keuze om aan de orde te stellen wat hij of zij zelf belangrijk vindt.

Commandant H: Ik vertel hem eigenlijk wat onze missie gaat worden, wat de doelstelling is van de eenheid. En ik laat hem voor de rest vrij. Ik ga niet doelbewust op zijn geweten zitten werken, of invloed willen hebben op zijn lesgeven. De GVer heeft een onafhankelijke positie. Ik stel wel de doelstelling, en daar concludeert hij uit wat hij dus gaat doen. Maar hoe hij dat doet... prima.

Eén commandant geeft aan dat het er door tijdgebrek niet van komt om zich ook daar mee te bemoeien. In het voorbereidingstraject voor het NATO Response Force is de Geestelijke Verzorging brigadebreed met een voorstel gekomen voor de inhoud van de GV lessen. Dit initiatief werd door veel commandanten erg gewaardeerd. De thema's die aan de orde komen tijdens conferenties in Beukbergen worden niet altijd door alle commandanten als even relevant beschouwd. De aansluiting op de bijzondere taak die militairen hebben, ontbreekt daar volgens sommigen soms.

Vier commandanten vertellen daarnaast ongevraagd over hun goede ervaringen met de excursies naar concentratiekampen, die de geestelijk verzorgers organiseren. De gesprekken met overlevenden, rondkijken in Bergen Belsen, Auschwitz of Westerbork en de manier waarop de Geestelijke Verzorging deze excursies organiseert maken op de militairen van alle niveaus vaak grote indruk, en worden door de commandanten als bijzonder verrijkend en waardevol beschouwd.

3.6.3 De geestelijk verzorger als cultuurspecialist

Commandant F: Wat een onzin! Die verantwoordelijkheid moet je niet bij de GV neerleggen, dat is operationele verantwoordelijkheid.

De vraag of de geestelijk verzorger tijdens een uitzending degene zou moeten zijn die beschikt over de kennis over de cultuur, religie en omgangsvormen van de lokale bevolking, maakte dezelfde discussie los als waar ik in paragraaf 2.6.1 al over schreef.

Verantwoordelijkheid is een lastig begrip, en de geestelijk verzorger zou een dergelijke verantwoordelijkheid volgens de meeste commandanten niet moeten hebben. De commandant, zijn plaatsvervanger, de sectie 2 (de afdeling die zich bezig houdt met inlichtingen en veiligheid) en de sectie 9 (de afdeling die zich bezig houdt met de civiel / militaire samenwerking)⁸⁸ zouden als specialisten de taak moeten hebben om op de hoogte te zijn van de culturele en religieuze gang van zaken binnen het uitzendgebied. De geestelijk verzorger is er alleen voor de eenheid, en heeft buiten de base in principe niets te zoeken. De onafhankelijke positie van de geestelijk verzorger zou in het gedrang kunnen komen wanneer hij naast zijn werk als zorgverlener zich ook zou bemoeien met de operationele beleidsvoering.

Dat houdt echter niet in, dat ook hier de geestelijk verzorger als een belangrijk adviseur van de commandant dienst kan doen. In zijn of haar opleiding is immers aandacht besteed aan verschillende religies, waardoor hij of zij voor een uitzending de aangewezen persoon zou kunnen zijn om bijvoorbeeld een les te besteden aan de moslimcultuur, of tijdens een uitzending de staf daarover zou kunnen adviseren. Om zijn werk als zorgverlener goed te kunnen doen, is het op de hoogte zijn van de omstandigheden in het uitzendgebied – waarmee de militairen immers te maken zullen krijgen – een noodzakelijke voorwaarde. De cultuur en religie van het land waar de eenheid wordt ingezet heeft invloed op het functioneren van het personeel, en om hen bij te kunnen staan, zal de geestelijk verzorger zich daarin moeten verdiepen. Hij of zij kan dus wel degelijk een belangrijke bijdrage leveren aan de eenheid door zijn of haar culturele en religieuze kennis.

Commandant E: De GV is geen operatiemiddel. Hij is er puur voor de eenheid. Natuurlijk weet hij er wel wat van, en over het algemeen zal hij van een vreemde cultuur en een vreemde godsdienst gemiddeld wel wat meer weten dan de gemiddelde soldaat, maar hij zou daar niet de specialist in moeten zijn. Hij hoeft niet de kennis te hebben. Maar je bent natuurlijk stom als je hem als commandant niet gebruikt, als hij die kennis wel heeft.

Commandant D lijkt het helemaal niet zo gek om een aparte specialist mee te nemen op uitzending, die zich alleen maar met de culturele en religieuze achtergronden van de lokale bevolkingsgroep(en) bezig zou houden. Hij vindt het ook een goed idee om daar theologen voor in te zetten. Zij hebben immers door hun studie al een aardige basiskennis van verschillende religies en culturele achtergronden. Maar het lijkt hem moeilijk om de geestelijk verzorger deze twee taken tegelijk op zich te laten nemen. Belangenverstrengeling en praktische problemen lijken dan haast onvermijdelijk.

⁸⁸ Doctrinecommissie van de Koninklijke Landmacht, 2000, p. 119.

4 CONCLUSIES EN HANDELINGSAANBEVELINGEN

In dit hoofdstuk beantwoord ik de onderzoeksvraag en de deelvragen die ik in paragraaf 1.2.2 en 1.2.3 heb gesteld, naar aanleiding van een aantal centrale thema's die in het onderzoek aan de orde gekomen zijn. Vervolgens kijk ik welke gevolgen die antwoorden zouden kunnen hebben voor het functioneren van de Dienst Geestelijke Verzorging.

4.1 Conclusies

4.1.1 De relatie met de commandanten

Uit de gesprekken die ik met de tien commandanten voerde, blijkt dat zij in het algemeen een positief beeld van de Geestelijke Verzorging hebben. De aanwezigheid op de kazerne, tijdens oefeningen en uitzendingen wordt belangrijk gevonden. Misschien is dit ook wel logisch: het welzijn van het personeel is de kerntaak van de geestelijke verzorging, en voor de commandant een absolute voorwaarde om zijn doelen te kunnen bereiken.

Het beeld dat de commandanten hebben van de Geestelijke Verzorging wordt grotendeels gevormd door de ervaringen die zij gedurende hun loopbaan hebben opgedaan met verschillende geestelijk verzorgers van verschillende levensbeschouwelijke achtergronden, en voor een klein deel door de ervaringen van andere commandanten met hun geestelijk verzorgers en de verhalen die daarover de ronde doen.

De commandanten ervaren de samenwerking met de geestelijk verzorgers over de gehele linie als aangenaam, ook al zijn zij van mening dat niet alle geestelijk verzorgers over de ideale persoonlijkheid beschikken. De wensen die de commandanten verder hebben, komen in de volgende paragrafen aan de orde.

Opvallend is dat de positie van de commandanten ten aanzien van kerk en geloof niet direct meebepalend is voor hun visie op de Geestelijke Verzorging. De commandanten die aangeven dat levensbeschouwing geen enkele rol speelt in hun leven, vinden de Geestelijke Verzorging toch belangrijk. En de commandanten die zichzelf gelovig noemen en kerkelijk actief zijn, lukt het goed om kritisch te kijken naar de taken en het beleid van de geestelijk verzorgers.

Toch vallen de ideeën van de Geestelijke Verzorging en de commandanten niet altijd samen. Hoewel het welzijn van de militairen voor beiden belangrijk is, heeft de commandant uiteindelijk een ander belang voor ogen dan de geestelijk verzorger. Het halen van de gestelde doelen en het doen slagen van een missie zijn voor de geestelijk verzorger geen prioriteiten. Hij of zij heeft niet op de eerste plaats de belangen van de organisatie in het oog, maar het welzijn van de individuele militair en van de eenheid. Commandanten die vinden dat de geestelijk verzorger hen altijd moet steunen, zouden dus soms het onmogelijke kunnen verwachten van hun geestelijk verzorger. Natuurlijk kunnen zij reken op morele steun, op een goed gesprek, op een klankbord wanneer zij eens van gedachten willen wisselen, en op de hulp van de geestelijk verzorger wanneer er iets speelt binnen de eenheid. Maar uiteindelijk zal de geestelijk verzorger nooit blind achter de commandant aan mogen lopen, omdat deze nu eenmaal andere prioriteiten stelt.

Het is mij opgevallen dat niet alle commandanten zich hier van bewust zijn, en sommigen van mening zijn dat de krijgsmacht de Geestelijke Verzorging heeft binnengehaald als één van de vele middelen die het mogelijk maken om gestelde doelen te bereiken. Natuurlijk is affiniteit met de krijgsmacht en haar huidige werkwijze noodzakelijk voor de geestelijk verzorgers om binnen deze organisatie te kunnen functioneren, maar uiteindelijk zijn zij in dienst van hun zeggende instanties.

4.1.2 Zichtbaarheid

Een van de wensen die de commandanten - ondanks hun positieve ervaringen – nog hebben ten aanzien van de geestelijk verzorgers, is het vergroten van hun zichtbaarheid.

Om goed te kunnen functioneren, is het voor de geestelijk verzorgers van groot belang om de afstand tot de eenheid waaraan zij verbonden zijn zo klein mogelijk te maken. Het wordt door de commandanten zonder uitzondering bijzonder gewaardeerd wanneer de geestelijk verzorgers af en toe onaangekondigd komen binnenstappen, tijdens de werkzaamheden contact maken met de manschappen en op oefeningen het dagelijks leven van de eenheid delen. De aanwezigheid, herkenbaarheid en zichtbaarheid van de geestelijk verzorger zijn noodzakelijk om zijn taak of haar uit te kunnen voeren.

Volgens de commandanten zouden de geestelijk verzorgers zich duidelijker mogen presenteren en profileren. Het is onmogelijk om dat van achter een bureau te bereiken, dus het deelnemen aan activiteiten van de eenheid is daarbij een absolute voorwaarde. Juist tijdens oefeningen ontstaat er een band tussen de geestelijk verzorger en de eenheid.

Om de afstand tussen de geestelijk verzorger en de eenheid te verkleinen, is het mijns inziens ook belangrijk, dat de geestelijk verzorger volledig op de hoogte is van wat er leeft binnen de eenheid, welke beslissingen er genomen worden en hoe die tot stand komen. Toch zijn de geestelijk verzorgers bij het merendeel van de eenheden maar zelden aanwezig bij beleidsvergaderingen en stafoverleg. Natuurlijk maakt de geestelijk verzorger geen deel uit van de staf van de eenheid waaraan hij of zij verbonden is, en heeft hij of zij slechts een adviserende functie. Maar op de hoogte zijn van wat er zoal besproken wordt, lijkt mij van groot belang. Bij een enkele eenheid maakt de geestelijk verzorger geen deel uit van het Sociaal Medisch Team. Hoewel hij of zij geen hulpverlener is maar zorgverlener, en wat dat betreft misschien een andere functie heeft dan de MDDer en de arts, lijkt het mij essentieel dat de geestelijk verzorger wel bij de vergaderingen van het SMT aanwezig is. Hij of zij is de enige binnen de organisatie die op deze manier op alle niveau's mee kan kijken en weet wat mensen bezighoudt, en kan daardoor van grote waarde zijn voor het team. Daarnaast is ook het SMT een plaats waar de geestelijk verzorger op de hoogte kan blijven van wat er binnen een eenheid speelt. Ook dat is nodig voor het verkleinen van de afstand tussen de eenheid en de geestelijk verzorger.

Tenslotte denk ik dat overleg tussen de geestelijk verzorger en de (onder)commandanten over de inhoud van het lesprogramma van de GV-uren en conferenties om dezelfde reden noodzakelijk is. Ook dit gebeurt niet bij alle eenheden. Natuurlijk blijft de geestelijk verzorger verantwoordelijk voor zijn of haar lessen, en zal hij of zij zich niet voor het karretje van de commandant moeten laten spannen. Maar de (onder)commandant is degene die precies weet waar de eenheid mee bezig is, wat er leeft onder de manschappen en het kader, en op welke situaties de eenheid wordt voorbereid. De lessen GV kunnen als er overlegd wordt tussen de geestelijk verzorger en de commandant beter aansluiten bij de rest van het programma, en precies passen bij de eenheid. Om een voorbeeld te noemen: een eenheid waar

geruzied wordt, kan beter een les aan het omgaan met conflicten besteden dan aan moslimcultuur.

4.1.3 Organisatie van de Geestelijke Verzorging

Ook wat de organisatie van de Geestelijke Verzorging betreft, hebben de commandanten een aantal wensen. Een aantal van hen, zou graag een 'eigen' geestelijk verzorger willen: iemand die alleen verbonden is aan zijn eenheid, en zich daar helemaal op kan richten. Dit hangt samen met de vraag naar meer zichtbaarheid en aanwezigheid. De geestelijk verzorgers moeten hun aandacht verdelen over verschillende eenheden, en kunnen natuurlijk niet overal tegelijk zijn.

De helderheid in de organisatie van de Geestelijke Verzorging laat hier en daar ook te wensen over. Veel commandanten weten niet hoe de organisatie in elkaar steekt. Omdat de geestelijk verzorgers buiten de commandantenlijn staan, ontstaat de indruk dat zij volledig kunnen doen en laten wat ze zelf willen. Als er een duidelijke taakstelling is bij de Diensten Geestelijke Verzorging, zou deze ook aan de commandanten bekend gemaakt moeten worden. En ook de organisatiestructuur is niet bij alle commandanten bekend. Dat je bij de hoofden van de verschillende diensten met een vraag terecht zou kunnen, weet men in het algemeen niet. Doordat die vrijheid van de geestelijk verzorgers wat de invulling van hun taken betreft zo groot is, hangt het slagen ervan vaak van hun persoonlijkheid af. Gelukkig is dat voor de meeste geestelijk verzorgers geen enkel probleem, omdat zij betrokken en initiërend van aard zijn. Maar een enkeling komt blijkbaar niet zo geregeld achter zijn of haar bureau vandaan, stapt niet zo gemakkelijk op mensen af, houdt er niet van om deel te nemen aan de activiteiten van de eenheid, en houdt op die manier de afstand met de eenheid groot.

Tenslotte zijn de commandanten niet altijd te spreken over de samenwerking tussen de verschillende Diensten Geestelijke Verzorging onderling. Er ontbreekt soms één duidelijk aanspreekpunt, of de geestelijk verzorgers van verschillende levensbeschouwingen liggen niet op één lijn met elkaar. Dit bemoeilijkt de samenwerking blijkbaar.

4.1.4 Nieuwe werkterreinen

De nieuwe taakstelling van de gehele Nederlandse Krijgsmacht heeft ook voor de Geestelijke Verzorging nieuwe werkzaamheden met zich mee gebracht. De commandanten zijn van mening dat de geestelijk verzorgers zich goed hebben aangepast aan die veranderingen. Het is hen gelukt om in gesprek te blijven met de 'nieuwe' militairen, en de vragen en problemen die door de uitzendingen ontstonden, hebben ze goed opgepakt.

De rol van de geestelijk verzorger bij de voorbereiding op een uitzending, de aanwezigheid in het uitzendgebied en de betrokkenheid bij nazorg, wordt door de commandanten als belangrijk gezien. De daadwerkelijke inzet van de eenheden, brengt ook de vraag naar ethische bewustwording met zich mee.

De commandanten zijn het erover eens, dat dat in de eerste plaats de taak en verantwoordelijkheid van henzelf is. Maar niet iedereen voelt zich daartoe even goed toegerust, en bovendien hebben de commandanten het idee dat de geestelijk verzorgers – in hun positie buiten de commandantenlijn - op een andere manier naar de ethiek kan kijken dan zichzelf. De geestelijk verzorger is de aangewezen persoon om zich hiermee bezig te houden.

Ethiek heeft alles te maken met het geestelijk welzijn van mensen. De theologie en de ethiek richten zich beide op de vragen over goed en kwaad, zin en zinloosheid en leven en dood. En tenslotte zijn de geestelijk verzorgers degenen die door hun opleiding meer inzicht hebben in culturele achtergronden, in wat mensen beweegt, welke beslissingen ze nemen en wat dat met hen doet. De grens tussen militaire ethiek en algemenere of humanitaire ethiek is een vloeiende. Ook hier pleit ik voor intensieve samenwerking met de commandant en een belangrijke bijdrage van de geestelijk verzorger.

De vraag of de geestelijk verzorger tijdens uitzendingen naast zijn pastorale taak ook specialist op het gebied van cultuur en religie zou moeten zijn, kreeg geen eenduidig antwoord. Ik concludeer dat het niet wenselijk is. Er bestaat in de eerste plaats een te groot risico van belangenverstrengeling. Als de geestelijk verzorger als specialist hiervoor wordt ingezet, kan dat bijna niet buiten de commandolijn om. En bovendien heeft de geestelijk verzorger aan zijn of haar eigenlijke taken al de handen vol, en kan een dergelijke andere taak daar niet nog zomaar bij.

En toch is het idee om naast de sectie 2 en sectie 9 een specialist in de religieuze aspecten van de samenleving mee te nemen naar een uitzendgebied in de huidige inzetsituaties misschien helemaal niet zo gek. Vandaag de dag spelen (strijdende) religieuze groeperingen in veel probleemgebieden een belangrijke rol. Iemand die op de hoogte is van de verschillende tradities, achtergronden en opvattingen van de lokale bevolking in het uitzendgebied, kan de staf adviseren bij het vaststellen van haar beleid. Ik zie daarvoor beslist een rol weggelegd voor godsdienstwetenschappers, theologen en godsdienstsociologen. Maar dus niet voor geestelijk verzorgers.

4.2 Handelingssuggesties

Het getuigt natuurlijk niet echt van bescheidenheid, om na een paar maanden kennismaking met de Geestelijke Verzorging in de Koninklijke Landmacht, te komen met handelingssuggesties. De beste stuurlui staan aan wal, en het is als buitenstaander wel erg gemakkelijk om kritisch naar een organisatie te kijken. Maar ik heb gemerkt dat de Dienst Geestelijke Verzorging ook kritisch naar zichzelf durft te kijken, regelmatig op beleidsdagen overlegt over hoe zij haar zorg kan optimaliseren, en open staat voor vernieuwing en verbetering. Waarschijnlijk zijn de onderwerpen die in deze scriptie aan de orde zijn gekomen dus niet nieuw voor hen. Maar wellicht kunnen de thema's die in de gesprekken met de commandanten naar voren zijn gekomen, de Dienst Geestelijke Verzorging wel weer op nieuwe ideeën brengen en bijdragen aan de reflectie op haar functioneren.

De ervaringen, verwachtingen en wensen van de commandanten staan hier steeds centraal. Maar de vraag is, of die uiteindelijk zouden moeten bepalen hoe de Geestelijke Verzorging functioneert. Anders gezegd: moet de aanbodkant wel altijd aansluiten op de vraagkant? De vraag naar de beschikbare middelen wordt dan gekoppeld aan die naar de aanwezige behoeften. Het behoeftecriterium zou dan bepalen.⁸⁹ Maar hier komt de unieke positie van de Geestelijke Verzorging eens te meer naar voren. Niet voor niets onderscheidde ik in paragraaf 3.1.2 ook de *kritische* functie van de Geestelijke Verzorging. De geestelijk verzorger is ook een *tegenover* van de organisatie, van de commandant en de eenheid. De wil van de commandant is hier dus niet altijd wet, de geestelijk verzorger werkt voor zijn of haar zeggende instantie, en heeft niet altijd hetzelfde belang als de commandant.

⁸⁹ G.Heitink, 1998, p. 210.

Toch is het tegelijkertijd zo, dat een goede samenwerking tussen de commandanten en de geestelijk verzorgers van wezenlijk belang is. Het is noodzakelijk voor de uitvoering van een belangrijk deel van de werkzaamheden van de geestelijk verzorgers. En het loont daarom de moeite om aandacht te besteden aan hun suggesties, dus vanuit de *vraagkant* gezien.

4.2.1 Presenteren en profileren

Geestelijke Verzorging in zorginstellingen – maar ook in justitiële inrichtingen en bij de krijgsmacht – zal, wil zij haar verworven plaats behouden, op voornamelijk twee punten waakzaam dienen te zijn. Deze punten zijn mijns inziens: a. een heldere visie op en overtuigende argumentatie voor het proprium van Geestelijke Verzorging, en b. antwoord geven op de vraag, hoe deze eigen-aardigheid van Geestelijke Verzorging zich de komende jaren dient te profileren in een veranderende cultuur. Deze doelen – identiteit en perspectief – zie ik tevens als de speerpunten van het beleid van deze zorgverlening voor de toekomst.⁹⁰

Deze woorden van J.J.Rebel gelden mijns inziens ook voor de Geestelijke Verzorging in de Koninklijke Landmacht. De Geestelijke Verzorging dient zich, zo blijkt uit de gesprekken met de commandanten, nog duidelijker te presenteren en te profileren. Meer zichtbaarheid, meer herkenbaarheid, meer aanwezigheid. Eén van de commandanten deed een praktische suggestie: wanneer nieuwe militairen op de kazerne komen, krijgen ze informatie over wat daar aan faciliteiten zoal geboden wordt. Naast de eetzaal en de sportmogelijkheden, zouden zij ook direct op de hoogte gesteld moeten worden van de geestelijk verzorger waar je een praatje mee kunt maken. Natuurlijk is dit niet nieuw, en is de Geestelijke Verzorging er al volop mee bezig. Maar bij sommige eenheden staat het telefoonnummer van de geestelijk verzorger niet in het informatieboekje.

De afstand tussen de geestelijk verzorger en de eenheid dient verkleind te worden, door intensief overleg met de commandant over de inhoud van de lessen, door aanwezig te zijn bij beleidsvergaderingen, door deel uit te maken van het SMT, en vooral door aanwezig te zijn op de werkvloer, zowel op de kazerne als tijdens oefeningen. ‘Erbij zijn’ is noodzakelijk, en zou nog wel meer mogen dan nu op veel plaatsen het geval is.

Maar deze nabijheid wordt aanzienlijk bemoeilijkt door het feit dat de geestelijk verzorgers verbonden zijn aan verschillende eenheden. Wanneer een geestelijk verzorger van twee of drie eenheden alle oefeningen bij zou willen wonen, zou hij of zij waarschijnlijk nauwelijks meer ergens anders aan toe komen. De situatie zoals die nu is, lijkt daarom niet altijd wenselijk te zijn. Ik ben van mening dat er gekeken zou moeten worden naar andere mogelijkheden om geestelijk verzorgers en eenheden samen te laten werken, eventueel door het uitbreiden van het aantal geestelijk verzorgers en hun werkzaamheden.

4.2.2 Organisatorische helderheid

Ook over andere organisatorische veranderingen zou eventueel nagedacht kunnen worden. De commandanten geven aan, dat de vrijheid die de geestelijk verzorgers lijken te hebben waar het gaat om de invulling van hun werkzaamheden, de rol van hun persoonlijkheid wel heel groot maakt. Als je zo ongeveer kunt doen en laten wat je wilt, is het te hopen dat je een verantwoordelijk en betrokken mens bent, en niet toevallig iemand die een beetje lui of verlegen is. De vraag is dus, of de vrijheid niet soms iets te groot is. Natuurlijk heeft iedereen zijn eigen methoden, en past een bepaalde werkwijze beter bij de één dan bij de ander. Er is

⁹⁰ J.J. Rebel, 1996, p. 5.

een bepaalde ruimte nodig, om de geestelijk verzorger de kans te geven om flexibel en op zijn eigen manier te kunnen functioneren. Maar er zou misschien ook meer duidelijkheid in de taakstelling opgenomen kunnen worden, over wat wenselijk is. Zo zouden de geestelijk verzorgers mijns inziens door de Dienst Geestelijke Verzorging aangespoord dienen te worden om erop uit te trekken, om deel te nemen aan zo veel mogelijk activiteiten van de eenheid of eenheden waaraan ze verbonden zijn en om zich duidelijk te presenteren. Wellicht zijn heldere richtlijnen vanuit de organisatie daarbij behulpzaam.

De samenwerking tussen de verschillende Diensten Geestelijke Verzorging vraagt ook om dergelijke heldere richtlijnen. Er wordt uiteraard al veel in deze samenwerking geïnvesteerd, maar blijkbaar ontstaan er nog altijd af en toe problemen. Eén duidelijk aanspreekpunt van de gehele Geestelijke Verzorging op elke kazerne, en voor de gehele brigade, zou de communicatie kunnen verbeteren.

Niet alleen waar het gaat om de samenwerking tussen de verschillende Diensten overigens, ook de *opbouw* van de Diensten is niet bij alle commandanten bekend. De geestelijk verzorgers maken er geen geheim van hoe zij in dienst van de zendende instanties functioneren, en tegelijkertijd verantwoording afleggen aan het hoofd van Dienst, maar toch is die organisatiestructuur lang niet bij alle commandanten bekend. Duidelijk naar buiten treden en laten weten hoe de Dienst Geestelijke Verzorging in elkaar steekt mag blijkbaar nog meer gebeuren.

4.2.3 Uitbreiding van de werkzaamheden

De militaire ethiek is in de laatste jaren een steeds belangrijker rol gaan spelen binnen de Koninklijke Landmacht. De nieuwe taakstelling heeft nieuwe ethische dilemma's met zich meegebracht. Bij een aantal eenheden speelt de Geestelijke Verzorging al een belangrijke rol waar het gaat om het bevorderen van de ethische bewustwording van de militairen. In paragraaf 4.1.4 gaf ik al aan, dat de commandanten de geestelijk verzorging dit in het algemeen ook zeker toevertrouwen. Voor een deel, omdat er binnen de Koninklijke Landmacht niet veel anderen zijn, die zich hier beter mee bezig kunnen houden. Hoewel de Geestelijke Verzorging hier al volop mee bezig is, lijkt het mij een terrein dat zij verder zouden kunnen ontginnen. Als uitbreiding van de werkzaamheden, en om zo de Geestelijke Verzorging duidelijk te profileren. En als dienst aan de Koninklijke Landmacht, die om gezond te kunnen blijven functioneren, zich meer dan ooit met ethiek moet bezig houden.

4.3 Evaluatie van het onderzoek

4.3.1 Een terugblik

Terugkijkend op mijn onderzoek, ben ik in het algemeen tevreden over de gang van zaken. De keuze van het onderwerp had als voordeel dat ik kon werken in een omgeving en met mensen die mij erg aanspreken. Daardoor bleef het leuk om te doen, en kon ik tot het laatst toe met veel plezier aan deze scriptie werken. Nadeel van dit enthousiasme en deze betrokkenheid is wel dat ik misschien nog kritischer was geweest wanneer ik minder affiniteit met het onderwerp had gehad.

Ik heb in korte tijd veel algemene bronnen verzameld over de geestelijke verzorging in de krijgsmacht. Ook mijn stage en het verslag daarvan speelde daarbij een belangrijke rol. Er bestaat veel materiaal, dat gemakkelijk te vinden is en veel informatie oplevert. Dit in tegenstelling tot de wetenschappelijke theorievorming over de samenwerking tussen geestelijk verzorgers en hun seculiere collegae in instellingen. Ook een docent van de vakgroep praktische theologie kon mij daar niet echt aan helpen. Het gaat in deze scriptie om empirisch onderzoek, maar ik had graag een wat degelijker theoretisch kader daarbij gebruikt. Ik heb nagenoeg geen bruikbare theorieën kunnen vinden, en ben dus genoodzaakt geweest om mijn eigen model van twee keer een drieslag te bedenken.

Tien commandanten interviewen bleek gelukkig haalbaar te zijn. Het viel door hun drukke programma niet mee om afspraken met hen te maken, en ik ben uiteindelijk zelfs naar Bergen in Noord-Duitsland afgereisd om de laatste twee commandanten tijdens een oefening te kunnen spreken. De keuze voor commandanten op het niveau onder de brigadecommandant bleek een goede te zijn. Deze commandanten hebben inderdaad veel ervaring met geestelijk verzorgers en werken in de meeste gevallen met hen samen.

Het verwerken van de interviews was echter een uiterst tijdrovende zaak. Ik besloot om de bandopnames die ik tijdens de gesprekken had gemaakt helemaal uit te werken tot verbatims van de letterlijke tekst. Dit kostte erg veel tijd en leverde uiteindelijk zo'n 130 pagina's materiaal op. Toch denk ik niet dat ik een volgende keer voor een andere methode zou kiezen. De verbatims zorgden ervoor dat ik een duidelijk overzicht had over de inhoud van de gesprekken, met name doordat ik de bijzonderheden ook nog eens kort samengevat in een datamatrix had weergegeven. Door alles op papier te hebben, kon ik gemakkelijk details terugvinden en de meningen van de commandanten weergeven. Tenslotte maakten de verbatims het ook gemakkelijk om te citeren.

Doordat ik bij het formuleren van de interviewvragen al rekening had gehouden met de drie belangrijkste categorieën waarin ik de resultaten wilde bespreken, werd het analyseren van de gegevens aanzienlijk vergemakkelijkt. Door de analyse van de resultaten kon ik de deelvragen allemaal beantwoorden.

Het schrijven van de scriptie is tijdens en na het onderzoek voorspoedig verlopen. Ook hiervoor geldt dat het veel tijd in beslag nam. Door steeds ieder hoofdstuk door mijn begeleidend docent te laten lezen en beoordelen, wist ik dat ik op de goede weg was en bleef.

4.3.2 Plaats binnen de godsdienstsociologie

De godsdienstsociologie vindt zijn grond in de relatie tussen het leven en samenleven van mensen enerzijds en godsdienst en kerk anderzijds.⁹¹ Het functioneren van de geestelijk verzorgers binnen de Koninklijke Landmacht – een complete samenleving in het klein – is daarom godsdienstsociologisch interessant. Het is één van de vele unieke plaatsen waar godsdienst en samenleving elkaar raken. In de samenwerking tussen commandanten en geestelijk verzorgers komen de maatschappelijke en religieuze elementen specifiek bij elkaar. Het is één van die plaatsen in de samenleving waar de kerk zoekt naar vormen om zich te presenteren en te profileren binnen de heersende cultuur.

Uit mijn onderzoek blijkt dat de secularisatie ook in dit deel van de samenleving niet het laatste woord heeft. Ondanks de verminderde rol die de kerk in de maatschappij in de afgelopen decennia is gaan spelen, blijkt er bij de Koninklijke Landmacht nog altijd een behoefte te bestaan aan datgene dat de kerken te bieden hebben. De Geestelijke Verzorging beantwoordt aan deze behoefte door gebruik te maken van moderne werkvormen en zich grotendeels aan te passen aan wat er leeft binnen haar doelgroep. Dit vraagt echter van de Geestelijke verzorging een constante alertheid en naar buiten gerichtheid, om de taal van de tijd te kunnen blijven spreken en verstaan. Juist in een samenleving waar religiositeit niet meer vanzelfsprekend is, is het voor de kerken noodzakelijk om zich duidelijk te blijven presenteren.

4.3.3 Suggesties voor verder onderzoek

Deze scriptie eindigt in de laatste paragraaf met het beantwoorden van de centrale onderzoeksvraag die ik in het eerste hoofdstuk stelde. Maar dit onderzoek roept tevens nieuwe vragen op, die weer verder onderzocht zouden kunnen worden. Zo zou het nuttig zijn om te onderzoeken in hoeverre de taken van de geestelijk verzorgers uitgebreid zouden kunnen worden. Onder meer op het terrein van de militaire ethiek zouden zij misschien nog meer voor de organisatie en de individuele militairen kunnen betekenen. Maar daarbij zou tegelijkertijd de vraag gesteld dienen te worden of de ethiek überhaupt wel een taak van de Geestelijke Verzorging is. En er speelt natuurlijk ook een financieel aspect mee: meer werkzaamheden kosten meer tijd en dus meer personeel. De financiële middelen daarvoor ontbreken waarschijnlijk, maar er zou gekeken kunnen worden wat wenselijk zou zijn, en of dit met een ander organisatorisch beleid wel bereikt zou kunnen worden.

Een andere vraag die onbeantwoord blijft, gaat over de mate waarin de geestelijk verzorgers vrij moeten zijn om zelf invulling te geven aan hun werkzaamheden. Dat iedereen op zijn of haar eigen manier te werk gaat is aan de ene kant mooi, maar in de praktijk blijkt, dat het niet altijd goed gaat. Een onderzoek zou kunnen uitwijzen welke eisen er gesteld dienen te worden aan de geestelijk verzorgers. Enerzijds wellicht door een duidelijke taakomschrijving en meer toezicht op de uitoefening daarvan, anderzijds misschien door tijdens de sollicitatieprocedure te letten op bepaalde noodzakelijke persoonlijke eigenschappen. Op welke manier en welke criteria er zouden moeten gelden, zou onderzocht dienen te worden.

Tenslotte zou de Geestelijke Verzorging erbij gebaat zijn als er gekeken zou worden op welke manier zij zich duidelijker zou kunnen presenteren binnen de Koninklijke Landmacht. Wat de

⁹¹ G.Dekker, *Godsdienst en samenleving*, Kampen 1987, p. 21.

behoefden zijn op de verschillende niveau's, wat zij zelf te bieden heeft, en hoe zij zich op een herkenbare en heldere wijze kan profileren binnen de organisatie, zijn de vragen die daarbij centraal kunnen staan.

4.4 Tenslotte

De centrale vraagstelling gesteld in paragraaf 1.2.2 luidde:

Welk beeld en welke verwachtingen hebben de bataljons- en compagniescommandanten van de 43^e gemechaniseerde brigade van de Koninklijke Landmacht momenteel van het functioneren en de positie van de Geestelijke Verzorging, en welke betekenis zou dat kunnen hebben voor het beleid van de Dienst Protestantse Geestelijke Verzorging?

De vraag is inmiddels beantwoord: de commandanten zijn tevreden over de Geestelijke Verzorging, en hebben positieve ervaringen. Maar zij vinden ook, dat de geestelijk verzorgers meer aanwezig, zichtbaar en herkenbaar zouden mogen zijn. Dat zou misschien een streven kunnen zijn voor de Diensten Geestelijke Verzorging: zich nog duidelijker presenteren en profileren. Of, in de woorden van commandant C:

De GV mag meer voor zichzelf opkomen. Het is geen vanzelfsprekendheid.

Met Shakespeare's Romeo en Juliet liep het uiteindelijk niet goed af. Maar ik heb er alle vertrouwen in dat, ondanks de verschillende achtergronden van de Romeo's en Juliët's bij de Koninklijke Landmacht, deze samenwerking beslist nog lang en gelukkig zal zijn.

OVERZICHT VAN DE GERAADPLEEGDE LITERATUUR:

- Berg, H. van de, *Behoeftte aan geestelijke verzorging bij militairen in uitzendgebieden*, Breda / Utrecht 2002
- Bevelhebber der Luchtstrijdkrachten, sectie Luchtmachtcommunicatie, *De Vliegende Hollander*, Den Haag 2004 / 1
- Bikker, G., 'Hulpverlening en Geestelijke Verzorging in de Koninklijke Landmacht', in: *Carré*, 1999 / 2
- Bomert, B. (red.), *Van vijandbeeld naar vriendbeeld! Van dienstplicht naar beroepsleger?*, cahier 51 studiecetrum voor vredesvraagstukken, Amsterdam 1991
- Borg, M.B. ter, *Waarom geestelijke verzorging? Zingeving en geestelijke verzorging in de moderne maatschappij*, Nijmegen 2000
- Dekker, G., *Godsdienst en samenleving*, Kampen 1987
- Diekerhof, H.J., *Een vuile verrader. Krijgsmacht en kerk onderweg bekeken*, Utrecht 1966
- Doctrinecommissie van de Koninklijke Landmacht, *Leidraad commandovoering*, Den Haag 2000
- *Dubbel aksent*, uitgave van de diensten Rooms-Katholieke en Protestantse Geestelijke Verzorging bij de Koninklijke Landmacht, verschillende jaargangen
- Evers, R., *Vrede maak je niet alleen*, Den Haag 2002
- Heitink, G., *Pastorale zorg*, Kampen 1998
- Heitink, G., *Praktische theologie*, Kampen 1993
- Iersel, A.H.M. van e.a., *Militaire Ethiek*, Budel 2002
- IKV en de SoW-kerken, *De geur van Oorlog*, Den Haag 2003
- Jager, H. de en Mok, A.L., *Grondbeginselen der sociologie*, Houten 1998
- Klep, C., *Van Korea tot Kosovo*, Den Haag 2000
- Kreeke, G. van de, 'Krijgsmacht in greep terrorisme!', in: *De Telegraaf*, 22 november 2003
- Kuyt, C.A. (red.), *Geestelijke verzorging in de krijgsmacht*, Den Haag 1982
- Laseur, H.J.W. (red), 'Jaarschrift 2002 Dienst PGV bij de krijgsmacht', Den Haag 2002

- Nationale raad welzijn militairen, *Het welzijn van de militair en welzijnszorg binnen de krijgsmacht in deze tijd, deel I*, Den Haag 1975
- Nationale raad welzijn militairen, *Het welzijn van de militair en welzijnszorg binnen de krijgsmacht in deze tijd, deel II*, Den Haag 1975
- Nijssen, F.N.M. (red.), *Het voorland van de kerken. Ervaringen van pastorale werkers in krijgsmacht, middelbare school, industrie, ziekenhuis en universiteit*, Driebergen 1979
- Osch, B. van, 'Pater te water. Grote bekken, kleine hartjes. De geestelijke van de marine deint mee op de golven', uit: *Elsevier* 28-6-1997
- Rebel, J.J., *Geestelijke Verzorging rond 2000*, Zeist 1996
- Richardson, R. e.a. (red.), *Mens en organisatie. De krijgsmacht in verandering*, Amsterdam 2002
- Six, G., *De dolende herder. Over de positiebepaling van pastores in de krijgsmacht*, Utrecht 1993
- Stichting Maatschappij en Krijgsmacht, *Geestelijke verzorging in de krijgsmacht*, Den Haag 1982
- Stichting tot steun van de Protestantse Geestelijke verzorging van de Krijgsmacht, *Helend pastoraat* (Beukbergenschrift 3), Krommenie 1998
- Swanborn, P.G., *Aspecten sociologisch onderzoek*, Meppel 1974
- Swarte, J.L., *Tussen schip en kaai. Geestelijke verzorging bij de krijgsmacht*, Kampen 1993
- Tinga, K., *Niet bang voor geweld*, Gorinchem 2003
- Tomp, J.H.M. e.a., *De aanpak van onderzoek*, Houten/Zaventem 1989
- Veltkamp, H.J., 'Geestelijke Verzorging onmisbaar in de gezondheidszorg', in *Medisch Contact*, jrg. 50, 29 januari 1995
- Werkgroep Geestelijke Verzorging, *Dienen wij de vrede?*, Zeist 1980
- Westerlaken, N., 'Eyeliner op de stormbaan', in: *Volkskrant Magazine*, 1 november 2003

Folder:

- Hoofdkantoor Geestelijke Verzorging (KL), *Geestelijke Verzorging. Met mensen op weg...*, Utrecht z.j.

Readers:

- Werkmateriaal uitsluitend voor gebruik binnen de diensten Geestelijke Verzorging in de Krijgsmacht: 'Twee heren dienen' en 'Predikant buiten de kerk'

Internet:

- <http://www.defensie.boogolinks.nl>
- <http://www.dico.nl/dgv>
- <http://www.dienstengv.nl>
- http://www.groene.nl/1995/08_23/leger.html
- <http://www.landmacht.nl>
- <http://www.lycos.nl/sectorwerkstuk4a/newpage5.html-34k>
- <http://members.chello.nl/m.hemert1/13&41&43.htm>
- <http://www.tta13mechbrig.nl/SFOR14/algemeen/Afkorting-lead.htm>

Intranet defensie:

- <http://www.adresboek.mindef.nl>
- <http://www.dicointranet.mindef.nl>

Afbeelding voorpagina: baretembleem krijgsmachtpredikanten (<http://www.landmacht.nl>)